

Uchwała Nr / / 2021
Rady Gminy Jedlińsk
z dnia

**w sprawie: przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Jedlińsk
na lata 2021 - 2024**

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity – Dz. U. z 2020 r., poz. 713 ze zm.) w związku z art. 87 ust. 1, 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity – Dz. U. z 2020 r., poz. 282, ze zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Jedlińsk uchwala, co następuje:

Rada Gminy Jedlińsk uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki na Zabytkami dla Gminy Jedlińsk na lata 2021-2024, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Jedlińsk.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Wnioskodawca:

Wójt Gminy Jedlińsk
/-/ Kamil Dziewierz

Uzasadnienie

Artykuł 87 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.) nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami.

Głównym celem programu jest włączenie zagadnień ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, w której uwzględnia się uwarunkowania ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego oraz uwarunkowań ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

Jednymi z naczelných priorytetów polityki jest zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Program wytycza działania mające na celu inicjowanie, wspieranie, koordynowanie badań i prac z dziedziny ochrony zabytków oraz krajobrazu.

Program przewiduje podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami oraz upowszechnianie i promowanie dziedzictwa kulturowego.

Załącznik do Uchwały Rady Gminy w Jedlińsku.....

Opracował:

WÓJT

mgr Kamil Dziewierz

Gmina Jedlińsk
ul. Warecka 19, 26-600 Jedlińsk
NIP 796-28-96-026
REGON 670223764

Jedlińsk 2020

Uzgodniono:

**WOJEWÓDZKI URZĄD OCHRONY ZABYTKÓW
W WARSZAWIE**

Delegatura w Radomiu

26-600 Radom, ul. Żeromskiego 53
tel. 48 363-92-14; tel. 48 363-85-14

*Proszę znak: DR. 5120.M. 2020-76
2 dn. 14-12-2020.*

Spis treści

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami... ..	15
4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.....	15
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030... ..	16
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	16
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2030.....	16
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020.....	17
4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego	19
4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021.....	20
4.2.5. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020 r.....	25
4.2.6. Program opieki nad zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2020-2023.....	27
4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Razem dla Radomki” na lata 2016-2023.....	28
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	29
5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy... ..	29
5.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Jedlińsk.....	29
5.1.2. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Jedlińsk na lata 2015-2022.....	31
5.1.3. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Jedlińsk	33

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Jedlińsk.....	33
5.2.1. Charakterystyka Gminy Jedlińsk.....	33
5.2.2. Rys historyczny Gminy Jedlińsk	36
5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Jedlińsk	43
5.4. Zabytki objęte ochroną prawną	46
5.5. Zabytki nieruchome.....	49
5.6. Obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne... ..	56
5.7. Zabytki ruchome.....	57
5.8. Zabytki archeologiczne... ..	59
5.9. Zabytki w zbiorach muzealnych.....	61
5.10. Dziedzictwo niematerialne... ..	61
5.11. Miejsca Pamięci Narodowej	62
5.12. Gminna Ewidencja Zabytków dla Gminy Jedlińsk	64
6. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń	65
7. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2017-2020	67
8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Jedlińsk. Analiza szans i zagrożeń	67
9. Założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Jedlińsk na lata 2020-2023.....	70
10. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.	74
11. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami... ..	74
12. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami... ..	75
13. Literatura i strony internetowe... ..	77
Załącznik nr 1 Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla gminy Jedlińsk.....	80
Załącznik nr 2 Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie gminy Jedlińsk	94

1. WSTĘP

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe: materialne i niematerialne gminy Jedlińsk, a w szerszym zakresie krajobraz kulturowy, na który składają się pojedyncze zabytki i zespoły zabytków, elementy zagospodarowania przestrzeni, dzieła sztuki, obiekty przyrodnicze czy miejsca historyczne (w tym miejsca pamięci narodowej). Program sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. 2020 r., poz. 282, ze zm.*) oraz standardami Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Przedstawia on walory dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, określa aktualny stan zachowania i zagospodarowania zabytków, zwraca również uwagę na kwestie społeczne, gospodarcze czy turystyczne w zarządzaniu zasobami kulturowymi. Dokument ten zawiera aktualne uwarunkowania strategiczne i przestrzenne, przepisy prawa, procedury administracyjne oraz mechanizmy finansowania ochrony zabytków pozwalające na prowadzenie właściwej polityki w zakresie systemowej i ciągłej ochrony dziedzictwa kulturowego. W tym zakresie przedstawiono konkretne działania mające na celu zachowanie zabytków w dobrym stanie, zwiększenie współpracy z organizacjami społecznymi i urzędem konserwatorskim, poprawę stanu zagospodarowania przestrzennego czy udostępnienie ich na potrzeby edukacyjne i turystyczne.

Opracowany dokument stanowi aktualizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Jedlińsk na lata 2017 – 2020 przyjętego uchwałą Nr XXVI/67/2016 Rady Gminy Jedlińsk z dnia 29 grudnia 2016 r.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami nakładają na gminę przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2020, poz. 282, ze zm.). Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w ustawy wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program ten podlega uchwaleniu przez radę gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu wójt sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, TJ.:

- Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami.
- Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.):

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz ust. 2: udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Rzeczpospolita Polska przyjęła w drodze ratyfikacji akty prawne o znaczeniu międzynarodowym określające zasady i sposób dbałości o zachowane materialne dziedzictwo kulturowe. Dokumenty te są większości deklaracjami bądź konwencjami. Najważniejsze z nich to:

Karta Ateńska, czyli postanowienia konferencji w Atenach sporządzona 30 października 1931 r.

■ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego przyjęta w Hadze 14 maja 1954 r.

■ Karta Wenecka, czyli Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Miejsc Zabytkowych sporządzona w Wenecji w 1964 r.

Definiuje pojęcia: restauracji i konserwacji wskazując ich granice, warunki oraz zasady realizacji;

■ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.

Wprowadziła pojęcie „dziedzictwa kulturowego” obejmującego:

- zabytki, pod którymi rozumie się dzieła architektury, monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- zespoły i miejsca zabytkowe - budowle oddzielne lub łączne, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;

- miejsca zabytkowe - dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również sfery, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego.

Instrumentem służącym do realizacji celów Konwencji jest Lista Dziedzictwa Światowego.

■ Międzynarodowa Karta Ochrony Ogrodów IFLA-ICOMOS sporządzona 21 maja 1981 r.

■ Międzynarodowa Karta Ochrony Miast historycznych ICOMOS sporządzona w październiku 1987 r.

■ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 r.

■ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

■ Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. - (Dz. U. z 1996 r., Nr 120, poz.564) dotycząca dziedzictwa archeologicznego. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania przestrzennego.

Definiuje ona niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Zawiera trzy listy:

- Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony;
- Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- Rejestr programów, projektów i działań mających na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego („Rejestr Najlepszych Praktyk”).

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r., poz. 713) art. 7 ust. 1 pkt 9 Gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. 2020 r., poz. 282 ze zm.).

Zgodnie z art. 3 pkt 1 zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

OCHRONA ZABYTEKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- ❖ zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- ❖ zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- ❖ udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- ❖ przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- ❖ kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- ❖ uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

OPIEKA NAD ZABYTEKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków (art. 5):

- ❖ naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- ❖ prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- ❖ zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- ❖ korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- ❖ popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ (art. 6, ust. 1):

zabytki nieruchome będące, w szczególności (art. 6 ust. 1, pkt 1):

- ❖ krajobrazami kulturowymi,
- ❖ układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

- ❖ dziełami architektury i budownictwa,
- ❖ dziełami budownictwa obronnego,
- ❖ obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- ❖ cmentarzami,
- ❖ parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- ❖ miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytki ruchome będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- ❖ dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- ❖ kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- ❖ numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- ❖ wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- ❖ materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r., poz. 1479.),
- ❖ instrumentami muzycznymi,
- ❖ wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- ❖ przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki archeologiczne będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- ❖ pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- ❖ cmentarzyskami,

❖ kurhanami, reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6, ust. 2).

FORMAMI OCHRONY ZABYTEKÓW SĄ (art. 7):

- ❖ **wpis do rejestru zabytków,**
- ❖ **uznanie za pomnik historii,**
- ❖ **(1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,**
- ❖ **utworzenie parku kulturowego,**
- ❖ **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach (Dz. U. poz. 1330) zakłada utworzenie i prowadzenie przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego **Listy Skarbów Dziedzictwa**. Wpis na Listę będzie nową formą ochrony zabytków. Cechą szczególną Listy, poza podmiotem ją prowadzącym, będzie to, że znajdą się na niej zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Wpis zabytku ruchomego na Listę będzie się odbywać na drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku. Z wpisem zabytku na Listę będą wiązać się określone obowiązki spoczywające na jego właścicielu. Będzie on zobowiązany m.in. powiadomić ministra w przypadku np. uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku. Minister będzie miał zaś uprawnienie do badania takiego zabytku w miejscu, w którym się on znajduje. Sam zabytek powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą, pożarem i innymi zagrożeniami, a w czasie transportu powinien podlegać stałej ochronie fizycznej. Szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu. W przypadku zabytków wpisanych na Listę została wyłączona możliwość wydania wielokrotnego pozwolenia na czasowy wywóz obiektów zabytkowych za granicę naszego kraju. Osoba dysponująca zabytkiem wpisanym na Listę będzie mogła ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich lub restauratorskich. Ponadto w przypadku takich zabytków pojawi się możliwość ubiegania się o dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, w którym zabytek ma być przechowywany. Dodatkowym uprawnieniem właściciela lub posiadacza zabytku będzie możliwość wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury. Ten akt prawny został ogłoszony w Dzienniku Ustaw w dniu 24.08.2016 r. Wchodzi w życie 25 listopada 2016 r.

W/w ustawa nakłada na gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- ❖ prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16).
- ❖ uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18).
- ❖ obowiązek prowadzenia przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4).
- ❖ sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71).
- ❖ prawo ubiegania się przez Gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73).
- ❖ prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81).
- ❖ sporządzanie przez wójta/burmistrza/prezydenta miasta i przyjmowanie przez radę gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata wójt/burmistrz/prezydent miasta przedstawia sprawozdanie radzie gminy (art.87).

UREGULOWANIA prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w :

- ❖ Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2020 r., poz. 65, ze zm.). Art. 29, ust. 2. Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Art. 68, ust. 1. Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku. Art. 68, ust. 3. Cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do

rejestr zabytków obniża się o 50 %. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

❖ Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2020 poz. 293 ze zm.). Art. 53, ust. 4, pkt 2. Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów lub obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.).

❖ Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2020 r., poz. 55 ze zm.). Art. 83a ust. 1. Zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków/ nie dot. wpisanych do rejestru zabytków terenów zakomponowanej zieleni/.

❖ Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2020 r., poz. 1333 ze zm.).

Art. 39:

1/ Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/ Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych;

- ❖ Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194). Państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.
- ❖ Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2020 r., poz. 1057). Prowadzenie zadań z zakresu ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego oraz podtrzymywania tradycji narodowej i rozwoju świadomości kulturowej jest działalnością pożytku publicznego.
- ❖ Ustawie z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2020 r., poz. 802, ze zm.)

Ustawa ta stanowi pierwszy akt prawny poświęcony w całości ważnemu zagadnieniu rewitalizacji. Ustawa wprowadza nowe rozwiązania, które mają uporządkować proces rewitalizacji, zdefiniować najważniejsze pojęcia i zagadnienia, a także wprowadzić jednolitą ścieżkę proceduralną dla tworzenia gminnych programów rewitalizacji. Ustawa o rewitalizacji stworzyła ramy prawne dla rewitalizacji w Polsce. Zawarte w niej regulacje mają zachęcać coraz więcej samorządów do prowadzenia tego procesu. Jej zapisy uporządkowały pojmowanie rewitalizacji. Powinna być ona dobrze zaplanowana i uwzględniać sferę społeczną, gospodarczą i przestrzenną. Rewitalizacja nie jest jedynie remontem, modernizacją czy odbudową, ale kompleksowym, wielowymiarowym procesem, którego głównym celem jest trwałe podniesienie jakości życia na obszarze zdegradowanym. Musi więc zawierać dopasowane do danego miejsca działania aktywizacyjne, edukacyjne, kulturalne, integrujące lokalną społeczność.

- ❖ Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U.2015 r., poz. 774, ze zm.)

W myśl art. 4 „ustawy krajobrazowej” do ustawy o podatkach i opłatach lokalnych została dodana kolejna opłata, a mianowicie opłata reklamowa. Na podstawie znowelizowanych przepisów rada gminy będzie mogła wprowadzić opłatę reklamową od umieszczonych tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych. Opłata ta będzie pobierana, jeżeli na nieruchomościach lub obiektach budowlanych znajdują się tablice reklamowe lub urządzenia reklamowe, niezależnie od tego czy na tablicy reklamowej lub urządzeniu reklamowym eksponowana jest reklama.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- ❖ Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2020 r., poz. 902).
- ❖ Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479).

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

□ Ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164).

UREGULOWANIA prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w rozporządzeniach:

■ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U.2017 r., poz. 1674).

■ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2018 r., poz. 1609, ze zm.).**

■ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r., poz. 110).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. 2004 r. Nr 124, poz. 1304, ze zm.).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 r. Nr 212, poz. 2153).

■ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113, poz. 661, ze zm.).**

■ **Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r., poz. 1886).**

■ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. 2011r., Nr 89, poz. 510).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz. U. z 2015 r. Poz. 979).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. 2004 r., nr 30, poz. 259).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r., nr 124, poz. 1302, ze zm.).

■ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Rada Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r. przyjęła projekt uchwały w sprawie Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

W programie przyjęto trzy główne cele. Po pierwsze optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, podzieloną na wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym oraz wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym. Po drugie wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, podzielone na merytoryczne wsparcie działań oraz podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego. Po trzecie budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa, w tym upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości oraz tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Dla zrealizowania tych celów będą prowadzone m.in. następujące zadania:

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej, którego podstawowym celem będzie dostarczanie wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom a także rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami jak Policja;

- kampanię społeczno-edukacyjną w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Głównym realizatorem programu jest państwowa instytucja kultury Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.2 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

Dokument został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 26.03.2013 r. Głównym celem Strategii jest wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju. Przyporządkowano temu cztery cele szczegółowe, wśród których czwarty, „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, priorytet 4.1.

„Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej” odnosi się pośrednio do ochrony dziedzictwa kulturowego. Wśród kierunków działań wymienia się:

- ❖ tworzenie warunków wzmocniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym,
- ❖ ochronę dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu,
- ❖ digitalizację, cyfrową rekonstrukcję i udostępnianie dóbr kultury. W Strategii podnosi się również kwestię aktywnego udziału społeczeństwa w ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 r.

Dokument został przyjęty Uchwałą nr 158/13 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 28 października 2013 r. Opracowany został dla perspektywy długookresowej do 2030 roku, umożliwiającej szersze i perspektywiczne spojrzenie na rozwój. Jednakże działania przyporządkowane poszczególnym celom określono dla okresu programowania 2014-2020. Dziedzictwo i kulturę (wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia) wskazano jako jeden z celów strategicznych. Wśród najważniejszych zadań wskazano:

- Poprawa atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory przyrodnicze (w szczególności w obszarach pasm turystycznych);
- Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej oraz tworzenia nowych produktów turystycznych;
- Ochrona spuścizny kulturowej regionu (materialnej i niematerialnej);
- Promowanie różnorodności kulturowej i artystycznej regionu.

Obecnie w związku z nowym podziałem statystycznym województwa mazowieckiego, nowej perspektywy budżetowej Unii Europejskiej na lata 2021-2027 oraz nowymi uwarunkowaniami formalno-prawnymi powstaje - ***Projekt założeń aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030.***

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014- 2020.

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014-2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się ponad 6500 obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wśród nich około: 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, ok. 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parków, 252 ogrodów, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji (stan na 2014 r.). Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów.

W obowiązującej nadal osi priorytetowej V występuje działanie 3 - Dziedzictwo kulturowe.

Cel szczegółowy:

■ Zwiększona dostępność oraz rozwój zasobów kulturowych regionu.

Bogate zasoby dziedzictwa kulturalnego stanowią ogromny potencjał rozwojowy Mazowsza. Planowane w ramach interwencji prace modernizacyjne i renowacyjne, przyczyniają się do zahamowania procesu degradacji obiektów zabytkowych, nadaniu im nowych funkcji oraz utrwalenia ich historycznych i artystycznych walorów, pozwalając na zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Dodatkowo działania w zakresie rozwoju infrastruktury kultury wzmacniają procesy przekształcania instytucji kultury w nowoczesne centra dostępu do wiedzy i oferty kulturalnej oraz lokalne ośrodki życia społecznego. Realizowane w tym zakresie projekty przyczynią się do zmiany jakościowej w odbiorze kultury, poprawy dostępu do zasobów kultury, wzmocnienia funkcji edukacyjnych i zwiększenia poziomu uczestnictwa mieszkańców w życiu kulturalnym. Działania te przyczynią się do wzrostu atrakcyjności regionu, będą sprzyjać podnoszeniu regionalnego potencjału turystycznego, co z kolei przełoży się na pobudzenie wzrostu gospodarczego Mazowsza.

W ramach działania określono dwa typy projektów:

1. Wzrost regionalnego potencjału turystycznego poprzez ochronę obiektów zabytkowych:

- konserwacja, renowacja, rewaloryzacja, modernizacja, adaptacja historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z ich otoczeniem. Umożliwiająca zachowanie dotychczasowych funkcji obiektów zabytkowych, a także służąca nadaniu im nowych funkcji użytkowych (z przeznaczeniem w szczególności na cele kulturalne i edukacyjne),
- ochrona i zachowanie zabytkowych ogrodów i parków,
- zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą,
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

2. Poprawa dostępności do zasobów kultury poprzez ich rozwój i efektywne wykorzystanie:

- inwestycje w infrastrukturę trwałą, wyposażenie służące działalności kulturalnej, zachowaniu dziedzictwa kulturowego i zwiększeniu dostępności do jego zasobów,
- inwestycje infrastrukturalne, prace modernizacyjne i renowacyjne w przypadku, gdy prace te stanowią dostosowanie istniejącego obiektu do nowych funkcji kulturowych, w tym edukacyjnych,
- efektywne wykonywanie zadań statutowych, polegające na zapewnieniu wysokiej jakości trwałego wyposażenia oraz odpowiedniego zabezpieczenia zbiorów będących w posiadaniu instytucji,
- digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego pod warunkiem powszechnego udostępnienia (jako element projektu),

- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych.

4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został uchwalony 7 czerwca 2004 r. przez sejmik województwa mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Jest planem o charakterze regionalnym, stanowiącym pomost między planowaniem krajowym, a planowaniem miejscowym, Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie

nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej.

4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2018-2021 został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 174/18 z dnia 13 listopada 2018 r. W preambule określono nadrzędną wytyczną, którą jest przyczynienie się do otoczenia dziedzictwa województwa właściwą opieką, z zachowaniem zasady możliwie pełnego włączenia obiektów zabytkowych i niematerialnych elementów dziedzictwa w nurt współczesnego życia województwa mazowieckiego.

Diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego nie sprowadzono jedynie do zwykłej inwentaryzacji zasobów zabytkowych, ale opracowano ją w oparciu na trzech faktach: 1/ szczególna różnorodność dziedzictwa dot. wielowątkowości kulturowej, historycznej i terytorialnej, 2/ rozwarstwienie ekonomiczne województwa, w których występują skrajne różnice ekonomiczne w obrębie poszczególnych powiatów i gmin 3/ kontekst niespotykanych wcześniej wyzwań współczesności związany z coraz większą presją inwestycyjną i konkurencją w zakresie atrakcyjności dostępnego w Polsce i Europie dziedzictwa.

Szczegółowo scharakteryzowano istniejące dziedzictwo województwa mazowieckiego z uwzględnieniem stanu zachowania zabytków drewnianych i przemysłowych (tych w powiecie zwolenkim jest 6), dziedzictwa niematerialnego, wydatków na ochronę zabytków w ostatnich latach. Podano dokładne dane liczbowe odnośnie zabytków rejestrowych (stan na 2017 r.):

- 7 210 obiektów nieruchomych wpisanych do księgi A,
- 20 727 obiektów ruchomych wpisanych do księgi B,
- 405 zabytków archeologicznych wpisanych do księgi C.

Określono procentowo stan zachowania zabytków rejestrowych. Na uwagę zasługuje wysoki procent (ponad 50%) obiektów, których stan ocenia się jako dobry. Niestety zabytków znajdujących się w złym i bardzo złym stanie jest ok. 10%, a w stanie niedostatecznym 11%. Analiza wskazała, że w stosunkowo najlepszym stanie są zabytki sakralne. Natomiast odwrotna sytuacja dotyczy zabytków przemysłowych i rezydencjonalnych. Największą jednak grupą zabytków najbardziej zagrożonych zniszczeniem stanowią zabytki mieszkalne.

Przeważająca liczba zabytków znajduje się w rękach prywatnych – 8 888, prawdopodobnie zatem od tej grupy właścicieli zależy w dużej mierze stan dziedzictwa w województwie mazowieckim. Kościoły i związki wyznaniowe będące na drugiej pozycji dysponują mniej niż ¼ tej liczby: 1 952. Niepokoi znaczna ilość nieustalonych właścicieli zabytków, ponieważ aktualnie nie ma dostatecznych instrumentów prawnych, aby je chronić. Wiele obiektów należących do Skarbu Państwa również wymaga działań remontowych.

Podsumowano realizację zadań prowadzonych przez samorządy odnośnie opracowywania Gminnych programów opieki nad zabytkami - GPOnZ i prowadzenia Gminnych Ewidencji Zabytków -GEZ. Z analizy przedstawionej w dokumencie wynika, że pod tym względem w najlepszej sytuacji jest region radomski (99% gmin posiada GPOnZ i prowadzi GEZ).

Zwrócono uwagę na zróżnicowanie dochodów gmin i wysokość wydatków na opiekę i ochronę zabytków. Gminy w regionie radomskim mieszczą się w średniej województwa.

Przedstawiono występujące zagrożenia zabytków:

- ❖ Lokalizacja zabytku – zagrożenia związane z położeniem i dostępnością obiektu. W tej grupie znajdują się zarówno zabytki położone w miejscach odludnych, uniemożliwiających ich monitorowanie, jak np. zabytki małej architektury na wsiach czy zabytki archeologiczne, jak i zabytki zlokalizowane w zagęszczonych przestrzeniach miejskich, poddane bardzo silnej presji otoczenia. W tej grupie można wymienić też zabytki ruchome przechowywane na otwartej przestrzeni (np. niektóre zabytki techniki, środki transportu itp.) szczególnie narażone na dewastację lub kradzież z uwagi na swoją lokalizację.
- ❖ Materiał i konstrukcja zabytku – przykładem mogą być tu zabytki drewniane, które wśród zabytków województwa stanowią szczególnie dużą grupę – 19%. Są one w oczywisty sposób grupą szczególnie narażoną na zagrożenia pożarowe oraz korozję biologiczną. Inną grupą są budynki z elementami elewacji z kamienia wapiennego, szczególnie narażone na kwaśne środowisko związane z zanieczyszczeniem powietrza.
- ❖ Presja rynkowa – ryzyko występujące szczególnie w większych miastach, gdzie cena gruntu, na której zlokalizowany jest zabytek, wielokrotnie przewyższa jego wartość rynkową.
- ❖ Nieustalona własność – stan ponad 800 obiektów o nieustalonej własności, jest niepokojący, a bardzo wiele obiektów jest w stanie złym, co wynika z ich niszczenia z uwagi na niemożność podjęcia koniecznej interwencji. Ryzyko to pogłębia brak skutecznych narzędzi prawnych, które mogłyby przeciwdziałać pogłębianiu ich dewastacji.
- ❖ Brak odpowiedniego nadzoru lub niedostateczna forma ochrony.

- ❖ „Skansenizacja” – zagrożenie związane z renowacjami dotyczącymi obszarów o historycznej wartości, jak np. zabytkowe ulice handlowe w miastach. Jego przyczyną jest silne dążenie do wierności historycznej kosztem praktycznych funkcji wynikających z potrzeb użytkowników przestrzeni. Przykładami mogą być jednolite nawierzchnie brukowe czy przeszkody utrudniające poruszanie się osobom niepełnosprawnym i starszym, imitacyjne odtwarzanie ignorujące funkcje społeczne czy handlowe. Kwestia równowagi pomiędzy podejściem „wąsko konserwacyjnym”, a dbałością o żywe funkcjonowanie obiektu zabytkowego wymaga generalnie głębokiej dyskusji a obie skrajności mogą być niekorzystne dla zachowania dziedzictwa.
- ❖ Niewłaściwa konserwacja – działania podejmowane przez właścicieli na własną rękę, które zniekształcają lub prowadzą do degradacji zabytku. Są to głównie działania związane z remontami i termomodernizacjami prowadzonymi bez konsultacji i uzgodnień, w efekcie skutkują zmianą wyglądu historycznej elewacji, dewastacją lub przykryciem styropianem detalu, nieodpowiednio dobraną kolorystyką, rażąco odbiegającymi od historycznych rozwiązaniami materiałowymi i konstrukcyjnymi.
- ❖ Agresywna ekspozycja reklam – jedna z głównych bolączek historycznych centrów miast to ingerencja coraz większych powierzchni reklamowych w krajobraz. Gminy zbyt rzadko korzystają z możliwości regulowania takiej działalności. Z uwagi na niedługi czas obowiązywania tzw. ustawy krajobrazowej (2016r.), na jej efekty trzeba będzie jeszcze poczekać.
- ❖ Brak sankcji prawnej – w wielu przypadkach zniszczenie cennego obiektu wiązało się zaledwie z nałożeniem niewielkiej grzywny. Jednakże obecnie wprowadzono kary administracyjne do 500000 zł za niszczenie zabytków, a surowe wyroki za niszczenie dziedzictwa zapadają coraz częściej.
- ❖ Brak świadomości wartości obiektu – ryzyko związane głównie z dorobkiem kulturowym o nieustalonym jeszcze statusie, które ma szansę stać się częścią dziedzictwa, np. architektura modernistyczna, ruchome obiekty – wytwory modernistycznego wzornictwa, a w zakresie dziedzictwa niematerialnego – wartości etnograficzne kultury społeczności miejskich (np. gwara praska w Warszawie) itp.
- ❖ Brak kontynuacji tradycji dziedzictwa niematerialnego – ta część dziedzictwa jest szczególnie wrażliwa na zanikanie z uwagi na brak kontynuacji i zmianę pokoleniową. Przykładem szybko ginących tradycji mogą być tzw. ginące zawody.
- ❖ „Porzucone” wątki dziedzictwa – wątki, które – ze względu na przebieg procesów historycznych – nie mają we współczesnej strukturze społecznej województwa mazowieckiego naturalnych kontynuatorów tradycji, z której wynikły w swojej epoce: zabytki osadnictwa olenderskiego wzdłuż Wisły pomiędzy Warszawą a Płockiem, tradycja tkacka

Żyrardowa, cmentarze i świątynie nieobecnych współcześnie na Mazowszu wyznań – to przykłady takich wątków dziedzictwa.

Wymieniono i opisano nowe rozwiązania legislacyjne (ustawa krajobrazowa, ustawa o rewitalizacji, nowa forma ochrony- Lista Skarbów Dziedzictwa) i tzw. „dobre praktyki”- Poradnik „Zabytki. Wspólne dziedzictwo” – przegląd najważniejszych pojęć i dobrych praktyk dla prywatnych właścicieli opracowany przez MWKZ, www.nid.pl, www.zabytek.pl strony internetowe stworzone przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, które w nowoczesny sposób udostępniają informacje o polskich zabytkach wraz z ich opisami.

Wyniki analizy SWOT (wybrane czynniki strategiczne):

Mocne strony:

- Właściciele zabytków sakralnych stanowią wzór w opiece nad zabytkami;
- Dokumenty strategiczne i planistyczne uwzględniają potrzeby dziedzictwa;
- Samorządy przeznaczają znaczne środki na muzealnictwo;
- Duża aktywność NGO działających w obszarze opieki nad zabytkami;
- Portal Mazowiecki Szlak Tradycji ważną bazą wiedzy o dziedzictwie regionu;
- Aktywny udział organizacji społecznych w pielęgnowaniu tradycji lokalnych;
- Samorządy mają doświadczenie w pozyskiwaniu środków na opiekę nad zabytkami;
- Dziedzictwo kulturowe kreuje nowe obszary i produkty turystyczne;
- Dziedzictwo niematerialne coraz lepiej chronione (wdrażanie Konwencji UNESCO);
- Inicjatywy lokalne chroniące folklor, twórczość ludową, rzemiosło artystyczne.

Słabe strony:

- Niewystarczające środki na prace przy obiektach zabytkowych, w tym prywatnych;
- Bardzo niskie zaangażowanie finansowe większości gmin w ochronę zabytków;
- Degradacja krajobrazu kulturowego: agresywna reklama, chaotyczna zabudowa;
- Niedostateczne działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego;
- Brak zachęt w zakresie ochrony dziedzictwa dla prywatnych właścicieli;
- Niewystarczająca świadomość społeczeństwa co do wartości dziedzictwa;
- Prawie żaden z zabytków nie posiada dokumentacji cyfrowej;
- Niski poziom zabezpieczenia zabytków architektury drewnianej;
- Brak wiedzy prywatnych właścicieli o ochronie zabytków i opiece nad nimi;
- Gminne programy opieki nad zabytkami mają niski poziom i są słabo wdrażane;
- Wiedza o stanie zabytków jest niepełna i brak badań uzupełniających tę wiedzę;

- Brakuje programów edukacyjnych dotyczących dziedzictwa na poziomie lokalnym;
- Brak stałego monitoringu stanu zachowania zabytków;
- Nieuregulowany stan prawny niektórych zabytków;
- Nieaktualizowane dane w gminnych ewidencjach zabytków;
- Prywatne zabytki są mniej dostępne i stanowią niewykorzystany potencjał;
- Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja;
- Istnienie szczególnie bogatego zasobu muzealiów;

Szanse:

- Istnienie wytyczonych turystycznych szlaków kulturowych;
- Narzędzia ochrony krajobrazu kulturowego dostępne w ustawie „krajobrazowej”;
- Istnienie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi i wybitnymi osobami;
- Istnienie dużej ilości zabytkowej zieleni (parków, ogrodów i alej);
- Utworzenie w czerwcu 2017 r. Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków;
- Możliwość dofinansowywania przez gminy do 50% kosztów remontów;

Z a q r o ż e n i e :

- Niszczenie zabytków przez źle zaplanowane działania z powodu niewiedzy;
- Presja inwestycyjna przyciągana przez walory przyrodniczo-kulturowe terenu;
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości obiektów zabytkowych;
- Niska świadomość społeczeństwa co do wartości krajobrazu kulturowego;
- Zagrożenie utratą zabytkowego charakteru obiektów wskutek złej modernizacji;
- Presja inwestycyjna ignorująca wartości historyczno-kulturowe terenu;
- Zmniejszanie się zasobów dziedzictwa na skutek zaniechań lub celowego działania;
- Postępująca degradacja zabytków (zwłaszcza drewnianych)
- Wprowadzanie przypadkowych technologii i materiałów, nadmierna adaptacja.

Na podstawie opracowanej, szerokiej, szczegółowej diagnozy określono główną misję opieki nad zabytkami dla województwa:

Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim.

Założenia planistyczne zostały dostosowane do zdiagnozowanych problemów kluczowych:

- Braki edukacji kształtującej świadomość i postawy.
- Niedobór środków i ich nieoptymalna dystrybucja.
- Słabość dotychczasowych narzędzi działania.
- Słabość zasobu wiedzy fachowej.

Zaprezentowano też 4 tożsame obszary strategiczne. W ich ramach zidentyfikowano n/w cele:

Cel A.1. Wprowadzić elementy edukacji o dziedzictwie; w tym – w edukacji powszechnej.

Cel A.2. Wspierać edukacyjnie samorządy lokalne i właścicieli zabytków.

Cel B.1. Zoptymalizować system dotacji wojewódzkich.

Cel B.2. Wzorcowo dbać o zabytki własne województwa.

Cel C.1. Ograniczać ryzyko utraty najmniej trwałych elementów dziedzictwa.

- Cel C.2. Poprawić poziom współpracy na rzecz dziedzictwa.
- Cel C.3. Wzmocnić potencjał promocyjny zabytków.
- Cel D.1. Tworzyć system wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym.
- Cel D.2. Radykalnie poprawić wykorzystanie technik cyfrowych.

Do poszczególnych celów zostały zaproponowane konkretne przedsięwzięcia.

4.2.5. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego do 2020 r.

Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu radomskiego do 2020 r. jest dokumentem wskazującym cele rozwoju i kierunki działań, za realizację których są odpowiedzialne z mocy prawa władze Powiatu Radomskiego oraz wskazującym obszary współpracy z innymi podmiotami publicznymi oraz prywatnymi w celu lepszego zaspokajania zbiorowych potrzeb mieszkańców powiatu radomskiego. Przedstawiano w nim szczegółowo stan powiatu, uwarunkowania i problemy jego rozwoju, będące podstawą do sformułowania w/w celów rozwoju i kierunków działań.

Wymienia się obok walorów gospodarczych, dot. położenia geograficznego oraz warunków inwestycyjnych, również walory dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Wskazuje się na wiele zabytków: pałaców, dworów, kościołów i innych. Wytyczone są szlaki turystyczne. Występują tereny rekreacyjne oraz rezerваты przyrody. Mocnymi stronami powiatu oprócz występowania znacznych walorów zabytkowych i przyrodniczych jest organizowanie wielu, regionalnych i ponadregionalnych imprez kulturalnych, funkcjonowanie organizacji społecznych, związków gmin, zespołów folklorystycznych oraz miejsc pamięci.

Natomiast jako słabą stroną w tym zakresie wskazano niski poziom informacji turystycznej, uwzględniającej ciekawe miejsca w powiecie radomskim. Określona została główna misja rozwoju powiatu:

P o w i a t r a d o m s k i t o o b s z a r z r ó w n o w a ż o n e g o r o z w o j u t u r y s t y c z n e g o i k u l t u r a l n e g o . M i e s z k a n c ó w , o d c h w i a s n i a j ą c y z z y a r s o o d b y t e c z e g o i w s p i e r a j ą c y d a l s z y r o z w ó j f u n k c j i r e k r e a c y j n e j i d n i e c z e j . J e d n y m z c e l ó w o p e r a c y j n y c h j e s t p o p r a w a i n a w i a z a n i e o b i e k t ó w i k z a s o b ó w p o w i a t u z b l a d e j h i s t o r i i . n y c h p o m n i k ó w

Wśród celów operacyjnych wskazano:

- Ochronę środowiska przyrodniczego.
- Rozwój infrastruktury turystycznej:

W ramach tego celu określono kierunki działań realizacyjnych, m.in.:

- Rozwój publicznej infrastruktury turystycznej, ścieżki rowerowe, szlaki turystyczne, sztuczne zbiorniki wodne, punkty informacji turystycznej, itd.
- Rewitalizacja obiektów i zespołów zabytkowych oraz lokalnych pomników historii.
- Promocję walorów i zasobów:

W ramach tego celu określono kierunki działań realizacyjnych, m.in.:

- Promowanie walorów i zasobów powiatu - turystycznych, krajobrazowych, historycznych we współpracy z gminami i organizacjami pozarządowymi oraz przedsiębiorcami.
- Wspieranie rozwoju lokalnych produktów turystycznych oraz ich promocje - potrawy, tradycyjne produkty rękodzielnicze, itd.

Do czasu opracowania i przyjęcia przez Radę Powiatu nowej Strategii Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Radomskiego, obowiązujący dokument strategiczny aktualizowany będzie na bieżąco - w części dotyczącej zawartego w nim wykazu zadań inwestycyjnych

4.2.6. Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2020-2023.

Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2020-2023 został przyjęty uchwałą nr XVI/2020 Rady Powiatu w Radomiu z dnia 31.01.2020 r. Opracowano go w związku z obowiązkiem wynikającym z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest dokumentem aktualizującym Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Radomskiego na lata 2016- 2019. W przedmiotowym dokumencie przedstawiono obowiązujące przepisy prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, stan zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz figurujących w Gminnych Ewidencjach Zabytków (wykazy zabytków). Wśród wymienionych najcenniejszych obiektów zabytkowych na terenie powiatu radomskiego znalazły się kościoły w Jedlińsku, Jankowicach, Lisowie i Wsoli oraz dwory we Wsoli i Piastowie.

Z zadań zapisanych w programie na lata 2016-2019 wykonano prace organizacyjno-merytoryczne, zmierzające do wydania publikacji poświęconej dworom i pałacom południowej części województwa mazowieckiego (powiat radomski i okolice), ustanawiania społecznych opiekunów zabytków rozbudowano także dział poświęcony zabytkom powiatu i ich ochronie na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Radomiu.

Na koniec w opracowaniu wskazano zadania do realizacji w latach 2020-2023. Najważniejsze z nich to:

- Rewaloryzacja budynku szpitalnego w Pionkach, usytuowanego w strefie ochrony konserwatorskiej.
- Ustanawianie społecznych opiekunów zabytków i prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków.
- Wydawanie przez starostę na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków decyzji o zabezpieczeniu obiektów zabytkowych zagrożonych zniszczeniem lub uszkodzeniem, w formie ustanowienia czasowego zajęcia, do czasu usunięcia zagrożenia lub o ile usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, wywłaszczenie tych obiektów na wniosek Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy, na terenie której położony jest obiekt.
- Zorganizowanie, z udziałem Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, konferencji poświęconej dworom regionu radomskiego.

4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Razem dla Radomki” na lata 2016-2023

W dokumencie przedstawiono szczegółową i aktualną diagnozę gmin należących do Grupy Działania „Razem dla Radomki” wchodzących w skład dwóch powiatów tj. powiatu radomskiego (Jedlińsk, Przytyk, Wolanów, Zakrzew) i powiatu przysuskiego (Przysucha, Wieniawa). Przedstawiono potencjał przyrodniczy i kulturalny obszaru LGD. Stwierdzono, że dziedzictwo przyrodnicze i kulturalne obszaru to dodatkowe elementy, które mogą być wykorzystywane dla jego promocji ale także i rozwoju lokalnej turystyki, promocji kultury ludowej i dorobku historycznego. W analizie SWOT w tym zakresie określono jako mocne strony: brak uciążliwego przemysłu zanieczyszczającego środowisko naturalne, dobrą jakość środowiska naturalnego wpływająca niewątpliwie na rozwój osadnictwa, jakość lokalnych produktów rolnych, korzystne warunki do rozwoju działalności gospodarczej w obszarze energii odnawialnej odnawialnych źródeł, wysoka atrakcyjność turystyczna w tym dobre warunki do uprawiania turystyki aktywnej sportów wodnych, istnienie szlaków pieszo - rowerowych, miejsc związanych z dziedzictwem kulturowym i historycznym, duży potencjał kulturalny obszaru - co daje szansę na promocję dorobku kulturalnego poszczególnych wsi, modernizację wiejskiej infrastruktury publicznej kulturalnej i rekreacyjnej, zaangażowanie władz samorządowych w rozwój lokalny i współpracę z sektorem społecznym. Natomiast problemem jest konieczność konfrontacji oferty ośrodków kulturalnych z obszarów wiejskich z ofertą miasta Radomia nawet Warszawy, brak rozwiniętych instytucji społeczno – kulturalnych, wspierających aktywność mieszkańców obszaru.

Określono misję: Lokalna Grupa Działania "Razem dla Radomki" narzędziem przyczyniającym się do rozwoju społeczno-gospodarczego i zwiększania atrakcyjności obszaru poprzez wsparcie inicjatyw społecznych, lokalnej przedsiębiorczości i wykorzystanie unikalnych walorów przyrodniczych, kulturowych i historycznych obszaru.

Celami strategicznymi LGD, które winny zostać osiągnięte w latach 2016 -2023 są:

- rozwój gospodarczy obszaru poprzez wsparcie przedsiębiorczości z priorytetem dostępu do rynku pracy i samozatrudnienia,
- rozwój społeczny poprzez wzmocnienie kapitału społecznego i włączenie społeczne mieszkańców obszaru LGD „Razem dla Radomki”,
- rozwój infrastruktury lokalnej dzięki, której obszarze LSR stanie się atrakcyjny dla mieszkańców i turystów.

Cele szczegółowe i przedsięwzięcia:

3.1. Wykorzystanie potencjału dla rozwoju oraz promocji obszaru LGD.

3.1.1. Promocja dziedzictwa kulturowego i turystyki obszaru LGD.

3.1.2. Inwestycje w ogólnodostępną i niekomercyjną infrastrukturę turystyczną i rekreacyjną.

3.2. Wzmocnienie spójności lokalnej.

3.2.1. Inwestycje w ogólnodostępną i niekomercyjną infrastrukturę kulturalną.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

5.1.1. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Jedlińsk z 1999 r.

W tym dokumencie w części dotyczącej uwarunkowań rozwoju gminy Jedlińsk zostały przedstawione zasoby zabytkowe gminy: obejmujące zabytki rejestrowe, zabytki nie wpisane do rejestru zabytków ale cenne pod względem wartości historycznych i artystycznych, stanowiska archeologiczne (dane tutaj zawarte są już nieaktualne) oraz miejsca pamięci narodowej. Zaprezentowano również w rozdziale V zasoby przyrodnicze gminy.

Określono strategiczne cele rozwoju przestrzennego gminy (żaden z nich nie odnosi się do środowiska kulturowego gminy Jedlińsk):

- ❖ Aktywizacja gospodarcza w oparciu o dostępność komunikacyjną i funkcjonalną z ośrodkiem o znaczeniu krajowym- Radomiem;
- ❖ Ukształtowanie i rozwój wielofunkcyjnej struktury gospodarki w gminie;
- ❖ Poprawa poziomu życia mieszkańców w zakresie dostępności do usług i świadczeń komunalnych;
- ❖ Poprawa stanu i ochrona zasobów środowiska przyrodniczego.

Ważniejsze zapisy dotyczące dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego zawarto w części dokumentu: kierunki rozwoju.

Przyjęto zadania dla zachowania i ochrony obszarów najcenniejszych kulturowo:

- W strefach sąsiedztwa obiektów zabytkowych dostosować architekturę budynków nowoprojektowanych oraz sposób zagospodarowania terenu do wymogów konserwatorskich;
- Nie dopuszczać realizacji agresywnych form architektonicznych, preferować formy niskie, wtopione w krajobraz, ujednolicać bryły budynków pod względem kubaturowym i stylistycznym; przyjmować układy kalenicowe, stosować dachy dwuspadowe o ujednoliconej dla całych zespołów zabudowy kolorystyce;
- W miejscowości Jedlińsk przy lokalizacji nowych inwestycji zachowywać cenny zespół architektoniczno- krajobrazowy w zakresie podstawowych elementów ich rozplanowania;
- W działalności inwestycyjnej dążyć do wyeksponowania walorów obiektów zabytkowych;
- Dbać, pielęgnować i restaurować parki zabytkowe, podworskie we Wsoli, Piastowie i Klwatach oraz zieleni parkowej w Bierwcach. Obiekty wpisane do rejestru zabytków WKZ podlegają pełnej ochronie zgodnie z określonymi przepisami ustawy o ochronie zabytków.

Dla ochrony zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych przewidziano następujące zasady ochrony:

- Przed przystąpieniem do jakichkolwiek prac ziemnych na terenie, na którym zlokalizowane jest stanowisko archeologiczne należy powiadomić o nich właściwy organ WUOZ w Warszawie Delegatura w Radomiu w celu uzyskania warunków wykonania robót oraz nadzoru nad nimi;
- Decyzje WZ i ZT dla terenów, na których zlokalizowane są stanowiska archeologiczne uzgadniać z właściwym organem (WUOZ w Warszawie Delegatura w Radomiu).
- W miejscowości Jedlińsk zachowało się wiele elementów jej historycznego rozplanowania. Ze względu na ich wartość historyczną oraz funkcję determinant przestrzennych krystalizujących układ urbanistyczny Jedlińska zostały one w studium zagospodarowania przestrzennego gminy Jedlińsk wskazane do zachowania jako elementy cennego zespołu architektoniczno- krajobrazowego.

Elementy rozplanowania wchodzące w skład tego zespołu to:

- a) układ istniejących ulic w miejscowościach wraz z liniami zabudowy określonymi usytuowaniem budynków lub ogrodzeń w pierzejach;
- b) rozplanowanie (wielkość i kształt) pozostałych istniejących przestrzeni publicznych (plac ze skwerem w rynku oraz podłużny skwer na osi od rynku w stronę kościoła parafialnego);

- c) skala, charakter i elementy formy architektonicznej zabudowy z przełomu XIX i XX w. ;
- d) rola kościoła parafialnego jako dominanty przestrzennej (osie: skwer pomiędzy rynkiem, a kościołem, odcinek drogi powiatowej za mostem na Tymiance oraz najazd na Jedlińską drogą ekspresową E-7 od strony Warszawy) i wysokościowej;
- e) czytelne wyodrębnienie granic zainwestowania w układ dawnego miasta.

W celu ochrony zabytkowego zespołu w Jedlińsku studium zagospodarowania przestrzennego gminy formułuje następujące zasady ochrony:

- zachować przebieg ulic w obecnym układzie i parametrach (szerokość w liniach zabudowy pierzejowej);
- zachować kształt i wielkość istniejących przestrzeni publicznych (plac ze skwerem w rynku oraz podłużny skwer na osi od rynku w stronę kościoła parafialnego);
- nie dopuszczać do lokalizacji żadnych obiektów kubaturowych (w tym pawilonów i kiosków) w/w przestrzeniach- funkcje usługowe tylko w pierzejach rynku;
- przy wykonywaniu nawierzchni ulic i placów zaleca się stosowanie tradycyjnych materiałów (bruk);
- w przypadku nowego zainwestowania zachować charakter zabudowy pierzei ulic i placów: stosować dachy strome, zabudowę w układzie kalenicowym, wysokości od 1,5 do 2,5 kondygnacji;
- dostosować formę architektoniczną nowej zabudowy w pierzejach ulic i placów zabudowy istniejącej (wysokość budynków, wielkość i kształt okien, materiał i kolorystyka elewacji);
- dopuszcza się zabudowę o liczbie kondygnacji do 3,5 w przypadku obiektów lokalizowanych wewnątrz kwartałów zabudowy (nie w pierzejach);
- stosować ujednoliconą kolorystykę dachów dla całego zespołu;
- w działalności inwestycyjnej eksponować walory obiektów zabytkowych.

5.1.2. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Jedlińsk na lata 2015-2022.

Podstawowym instrumentem w długookresowej i kompleksowej polityce rozwoju Gminy Jedlińsk jest STRATEGIA ROZWOJU. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Jedlińsk na lata 2015-2022 uchwalona uchwałą Nr XIII/76/2015 Rady Gminy Jedlińsk z dnia 27 listopada 2015 r. jest dokumentem planistycznym wskazującym główne kierunki rozwoju gminy, obszary i cele priorytetowe decydujące o rozwoju. Wskazuje rozwiązania dotyczące:

- ❖ najlepszych sposobów racjonalnego i efektywnego wykorzystywania zasobów własnych,

- ❖ sposobów skutecznego wykorzystywania szans oraz przeciwdziałania zagrożeniom rozwojowym,
- ❖ optymalnych metod stymulacji rozwoju gospodarczego gminy oraz wzrostu przedsiębiorczości i aktywności mieszkańców,
- ❖ zachowania zasad zrównoważonego rozwoju przy jednoczesnym wykorzystaniu potencjału środowiska naturalnego.

W opracowaniu przedstawiono szczegółowo charakterystykę gminy Jedlińsk i diagnozę stanu w wielu aspektach: społecznym, gospodarczym, przestrzennym, infrastrukturalnym, przyrodniczym i kulturalnym. Niestety obszar dziedzictwa kulturowego został poruszony w minimalnym stopniu. Podano wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków, błędnie podając że park w Bierwcach Szlacheckich nie jest wpisany do rejestru zabytków.

W wyniku analizy wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań rozwoju Gminy Jedlińsk zorientowanej na jej własne zasoby określono ich mocne i słabe strony (SWOT). Jedynie w sposób pośredni odniesiono się do zagadnienia dziedzictwa kulturowego (rozwój turystyki, bogate tradycje kulturalne). Więcej uwagi poświęcono środowisku przyrodniczemu i ekologii.

Sformułowano misję rozwoju Gminy Jedlińsk:

Gmina Jedlińsk to obszar zapewniający stałą jakość zasoby środowiska przyrodniczego i dziedziczości osadnictwa, gospodarki, rekreacji turystyki z zachowaniem zasad

Niestety w dokumencie brakuje wskazania działań mających na celu lepsze gospodarowanie zasobami zabytkowymi, pozyskiwanie funduszy na realizację prac przy zabytkach czy rewaloryzację elementów krajobrazu kulturowego gminy.

Więcej miejsca poświęcono zagadnieniom dotyczącym szeroko rozumianej kultury: wspieranie wszelkich form działalności kulturalnej mieszkańców w tym np. organizacji imprez czy kultywowanie tradycji. W kwestiach dotyczących ochrony środowiska naturalnego nacisk położono na ekologię.

5.1.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w Gminie Jedlińsk

Uchwała nr III/2/2011 Rady Gminy Jedlińsk z dnia 25 lutego 2011 r. w sprawie w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy jednorodzinnej położonych w sołectwie Klwatka Szlachecka w gminie Jedlińsk.

§ 9. Obowiązuje na obszarze objętym niniejszym planem prowadzenie wszelkich prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym.

Uchwała nr XXXIV/35/2009 Rady Gminy Jedlińsk z dnia 29 października 2009 r. w sprawie planu zagospodarowania przestrzennego Gminy Jedlińsk na terenie położonym w miejscowości Klwaty.

§ 8. Obowiązuje na obszarze objętym niniejszym planem prowadzenie wszelkich prac ziemnych pod nadzorem archeologicznym.

Uchwała Nr VIII/23/2007 Rady Gminy Jedlińsk z dnia 26 kwietnia 2007 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części sołectwa Jedlanka w gminie Jedlińsk.

§ 6 Ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. W przypadku odkrycia podczas robót ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, należy:
 - a) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
 - b) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
 - c) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie będzie to z jakiś powodów możliwe, zawiadomić Wójta Gminy Jedlińsk.

5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY JEDLIŃSK

5.2.1. Charakterystyka Gminy Jedlińsk

Gmina Jedlińsk w powiecie radomskim jest usytuowana w południowej części województwa mazowieckiego. Sąsiaduje od północy z gminami: Starą Błotnicą i Stomiec, od wschodu z gminą Zakrzew, od południa miastem Radom, od zachodu z gminą Głowaczów. Gmina zajmuje obszar 13 872 ha, zamieszkuje ją 14 436. mieszkańców (08.2020 r.). W skład

gminy wchodzi 43 miejscowości i 31 sołectw: Bierwce, Bierwiecka Wola, Boża Wola, Czarny Ług, Górna Wola, Gutów, Janki, Jankowice, Jedlanka, Jedlińsk, Jeziorno, Kamińsk, Klwatka Szlachecka, Klwaty, Kruszyna, Lisów, Ludwików, Mokrosęk, Narty, Nowa Wola, Nowe Zawady, Piaseczno, Piastów, Płasków, Romanów, Stare Zawady, Urbanów, Wielogóra, Wierzchowiny, Wsola, Wola Gutowska. Odległość od Radomia (miasta powiatowego) wynosi ok. 10 km, od Warszawy ok. 90 km. Sieć drogową gminy stanowią: droga ekspresowa nr S7 Warszawa-Kraków, droga wojewódzka nr 735 oraz drogi powiatowe i gminne.

Przyroda

Gmina Jedlińsk położona jest w widłach Pilicy i Wisły na styku Równin: Kozienickiej i Radomskiej. Różnica wysokości względnych osiąga 50 m.; od 120 m. w rejonie Kolonii Goryń we wschodniej części gminy do prawie 170 m. n.p.m. w okolicy Klwat, w południowo-zachodniej części obszaru. Gmina Jedlińsk jest gminą wiejską o charakterze typowo rolniczym. Użytki rolne stanowią ok. 77 % powierzchni gminy. Gmina Jedlińsk posiada niską lesistość. Lasy na obszarze gminy zajmują ok. 12 % ogółu powierzchni gminy. Przeważają grunty leśne prywatne. Grunty leśne publiczne znajdują się w zasobach Lasów Państwowych Nadleśnictwa Radom. Największe kompleksy leśne usytuowane są w południowo-wschodniej części gminy (na wschód od Wsoli oraz na południowy wschód od wsi Bierwce). Na terenie gminy występują też różnorodne zadrzewienia w formie: zadrzewień przywodnych, szczególnie w rejonie doliny Radomki, Tymianki i stawów; zadrzewień przydrożnych - wzdłuż tras komunikacyjnych, głównie drogi Jedlińsk - Białobrzegi - Warszawa, Jedlińsk - Łasków - Zawady, Wsola - Piastów oraz przy linii kolejowej Radom - Warszawa; zadrzewień śródpolnych głównie w północno-wschodniej części gminy. Tereny łąkowe i pastwiska usytuowane są w dolinach rzek i w obniżeniach terenu. Sieć rzeczna tworzy Radomka, lewy dopływ Wisły (na terenie gminy dolina Radomki jest szeroka, płaska, zmeliorowana) oraz dopływy Radomki rzeka Tymianka i rzeka Mleczna. W rejonie Jedlińska i Piastowa istnieje duży kompleks stawów rybnych o powierzchni 144 ha. Na terenie gminy znajduje się pomniki przyrody ożywionej i nieożywionej.

- dąb szypułkowy - *Quercus robur*; pierśnica: 168,0 cm; wysokość: 25,0m, rośnie w odl. 60 m na wprost od głównego wejścia do pałacu Gombrowiczów
- dąb szypułkowy - *Quercus robur*; pierśnica: 96,0cm; wysokość: 19,0m, rośnie w odl. 20 m od bocznego wejścia pałacu Gombrowiczów
- dąb szypułkowy - *Quercus robur*; pierśnica: 144,0cm; wysokość: 22,5m, rośnie w północnej części działki 737
- głąz narzutowy, obwód 10 m

- głąz narzutowy, obwód 10 m
- głązy narzutowe (3 szt.), obwody: 5, 3, 6 m
- głąz narzutowy, obwód 8,1 m
- głązy narzutowe (8 szt.), obwody od 1 -5,2 m
- głązy narzutowe: (4 szt.), obwody od 2,6 -5,2 m

Na terenie gminy znajdują się dwa użytki ekologiczne o łącznej powierzchni 11,85 ha.

- użytk 137 - silnie wilgotne torfowisko
- użytk 138 - zagłębienie terenu silnie wilgotne

Użytki te stanowią pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania unikatowych zasobów genowych i określonych typów środowisk. W południowo- wschodniej i częściowo północnej części gminy usytuowane są lasy szczególnie chronione, tzw. ochronne o powierzchni całkowitej 497,84 ha. Ok. 1,5 km na wschód od Wsoli znajduje się uroczysko leśne "Wsola" o powierzchni 550 ha, stanowiące część Puszczy Kozienickiej. Na terenie gminy nie występują żadne rezerваты przyrody. Obszary chronione, a także grunty nie będące pod ochroną prawną, stanowią bardzo ważne ciągi przyrodnicze tzw. korytarze ekologiczne.

- Obszar węzłowy środkowej i dolnej rzeki Tymianki
- Korytarz ekologiczny rzeki Radomki
- Korytarz ekologiczny rejonu Zawady - Bierwce - Wola Goryńska

Turystyka

Na terenie gminy Jedlińsk wytyczono wiele szlaków turystycznych, które obejmują historyczne miejscowości i cenne zabytki.

Szlaki rowerowe:

Szlak czerwony : Bartodzieje - Jedlińsk - Przytyk - Domaniów, aż za Przysuchę o dł. 59,8 km. Szlak ten jest częścią siatki szlaków wytyczonych przez „Związek Gmin Radomka” utworzonych w 2003 r. na terenie gmin Jedlińsk, Zakrzew, Wolanów, Wieniawa, Przysucha i Przytyk. Na projekt składa się 15 szlaków rowerowych, oznakowanych zgodnie z obowiązującymi w całym kraju wymogami PTTK.

Szlak żółty : Bartodzieje PKP - Wola Bierwiecka - Płasków – Jedlanka o dł. 9 km.

Szlak czarny : Wsola cmentarz - Stara Wieś - Klwaty - Komorniki - Dąbrówka Nadgórna A - Kozinki - Nieczatów - Mleczków - Cerekiew – Janów o dł. 14,5 km.

Szlak zielony : Lesiów PKP - Owadów - Józefówek - Wsola - Stara Wieś - Piastów - Podgózek - Gózek - Gulin - Sachalin, o dł. 14,5 km.

Szlaki pies ze:

Szlak czarny : Bartodzieje PKP - W s o l a P K S , o d ğ . 8 , 5 k m .

I nne:

Nordic Walking Park „Jedlińsk”. W skład parku wchodzi 3 trasy: zielona – pętla o długości 4,7 km; czerwona – pętla o długości 10,9 km i czarna – pętla o długości 15 km.

Trasa spacerowa Kruszyna PKP - Bierwce Szlacheckie - Bunkry - Sakinówka - Wierzchowiny - Kruszyna PKP.

Radomka umożliwia spływy kajakowe. Popularną trasą jest Jedlińsk- Brzoza o dł. 28 km.

W Piastowie znajduje się Aeroklub radomski o pow. ponad 200 ha z lotniskiem sportowym. W sierpniu odbywają się tu Mistrzostwa Europy w akrobacji szybowcowej. W Piastowie znajduje się także strzelnica Polskiego Związku Łowieckiego.

5.2.2. RYS HISTORYCZNY GMINY JEDLIŃSK.

Zarys historii administracyjnej Gminy Jedlińsk.

W okresie I Rzeczypospolitej teren obecnej gminy Jedlińsk położony był w ziemi sandomierskiej i powiecie radomskim. Powiat ten utworzono w drugiej połowie XIV w. w okresie reform administracyjnych Kazimierza III Wielkiego (1333-1370). Od 1471 r. i podziału terytorialnego Kazimierza Jagiellończyka (1447-1492), obszar dzisiejszej gminy znajdował się w granicach administracyjnych województwa sandomierskiego i kasztelani radomskiej. W 1530 r. na terenie obecnej gminy przywilejem lokacyjnym Zygmunta Augusta utworzono prywatne miasto Jedlińsko, które w 2 poł. XVI w. stało się siedzibą Braci Polskich.

Po III rozbiorze teren obecnej gminy Jedlińsk znalazł się w granicach Królestwa Galicji i Lodomerii jako ziemie Galicji Zachodniej monarchii habsburskiej, w cyrkułe radomskim. Po bitwie pod Raszynem, 19 kwietnia 1809 r. i podpisaniu pokoju wiedeńskiego 14 października 1809 r., ziemie Galicji Zachodniej włączone zostały do Księstwa

Warszawskiego. Do roku 1815 teren dzisiejszej gminy Jedlińsk znajdował się w departamencie i powiecie radomskim. Po podpisaniu pokoju wiedeńskiego w 1815 r. terytorium przedmiotowego obszaru weszło w skład Królestwa Polskiego w województwie sandomierskim, obwodzie radomskim i powiecie radomskim. Reformy administracyjne przeprowadzone po 1837 r. w Cesarstwie Rosyjskim zmieniły przynależność terytorium omawianej gminy do guberni sandomierskiej w obwodzie radomskim i powiecie radomskim. W 1842 r. teren gminy znajdował się w guberni sandomierskiej, powiecie radomskim i okręgu radomskim. Po utworzeniu w Cesarstwie Rosyjskim guberni radomskiej w 1844 r. omawiany teren znalazł się w jej granicach w powiecie radomskim. W latach 1867-1918 znajdował się w guberni radomskiej i powiecie radomskim i gminie Jedlińsk. Gmina ta powstała w 1870 r. poprzez połączenie Jedlińska, który w 1869 r. stracił prawa miejskie i obszaru dotychczasowej gminy Jedlanka.

W czasie I wojny światowej, po roku 1915 powiat radomski znalazł się pod okupacją wojsk austro-węgierskich pod nadzorem generalnego Gubernatorstwa Wojskowego z siedzibą w Kielcach, a następnie w Lublinie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości teren dzisiejszej gminy Jedlińsk znajdował się w województwie kieleckim, powiecie radomskim.

W latach 1939-1945 przedmiotowy obszar należał do Generalnego Gubernatorstwa w dystrykcie radomskim. Po 1945 r. znajdował się w województwie kieleckim i powiecie radomskim. W 1954 r. wprowadzono gromady w miejsce gmin. Gromada Jedlińsk istniała w powiecie radomskim od 01.10.1954 r. W skład jednostki weszły sołectwa: Gutów, Janki, Jankowice, Jedlanka, Jedlińsk, Mokrosęk, Płasków, Stare Zawady, Żabia Wola. W 1973 r. reaktywowano gminy jako najniższy szczebel podziału terytorialnego i powołano gminę Jedlińsk w województwie radomskim i powiecie radomskim. Od 1998 r. teren obecnej gminy znajduje się w województwie mazowieckim i powiecie radomskim.

Rys historyczny Jedlińska

Osadnictwo na terenie obecnej gminy Jedlińsk rozwinęło się w okresie wczesnego średniowiecza. W okresie panowania pierwszych Piastów omawiany obszar znajdował się w obrębie kompleksów leśnych zwanych Puszczą Radomską, co uniemożliwiało większy rozwój osad i powstawanie liczniejszych grodów. Intensyfikacja osadnictwa nastąpiła dopiero na przełomie X-XI w.

Nowy okres lokacji siedzib ludzkich wiązał się ze zmianą stosunków własnościowych. Wraz z przybyciem i objęciem w posiadanie terenów północnej Małopolski w XIII stuleciu przez rody możnowładcze rozpoczął się kolejny etap osadnictwa na omawianym terenie.

Miejscowości położone na terenie dzisiejszej gminy Jedlińsk należały do Półkoziców, Nałęczów, Awdańców, Lisów. Największe znaczenie dla lokacji miasta Jedlińska miał ród Półkoziców, którego przedstawiciel i dziedzic dóbr Jedlanka w 1530 r. uzyskał przywilej lokacyjny (nazwisko Jedleński przyjął ród Półkoziców od dóbr Jedlanka należących do tej rodziny).

Nowopowstałe miasto stało się ośrodkiem handlowym w ich majątności i pod względem prawnym należało do klucza dóbr Jedlanka. Przywilej lokacyjny Zygmunta Augusta (1548-1572) wydany w Piotrkowie Mikołajowi Jedlińskiemu z rodu Półkoziców, podstaroście chęcińskiemu, gwarantował powstanie miasta na prawie magdeburskim z prawem miecza

na gruntach wsi Jedlanka i Lisówek Wielki. Pierwszy przywilej targowy określał dni handlowe, które dla Jedlińska zostały ustalone w dni na św. Urbana i Idziego. Zostały one rozszerzone przez wydany w 1638 r. przywilej targowy Władysława IV Wazy (1632-1648) ustanawiający dwa dodatkowe dni handlowe i kolejne jarmarki na dzień św. Jana i św. Bartłomieja. Największy rozwój miasta występował w XVI stuleciu, kiedy było ono własnością rodu Jedleńskich herbu Półkozic. W 1540 r. właściciel dóbr jedlińskich zbudował tu pierwszy kościół drewniany.

Wraz ze zmianą właścicieli Jedlińska i przejęciu przez Gorajskich herbu Korczak do miasta zawitała reformacja a miejscowy kościół został w 2 poł. XVI stulecia przejęty na potrzeby zboru kalwińskiego. W latach 1560-1630 miasto stało się ośrodkiem protestantyzmu i siedzibą Braci Polskich. Reformacji zawdzięczamy powstanie ośrodka edukacyjnego, którym było gimnazjum protestanckie prowadzone przez nauczycieli Akademii Rakowskiej. W 1611 r. powstał w Jedlińsku cech szewski. W 1619 r. miejscowi kalwini, którzy stanowili narodową mniejszość szkocką, ufundowali dzwon dla zboru kalwińskiego w Jedlińsku.

Nowy właściciel dóbr jedlińskich Stanisław Witkowski herbu Jastrzębiec, kasztelan brzeziński, uzyskał ustanowienie w 1630 r. parafii katolickiej, a w 1637 erekcję nowego kościoła zatwierdzoną przez arcybiskupa gnieźnieńskiego ks. Jana Wężyka. Założył także szkołę wyższą pod patronatem Akademii Krakowskiej, której wykładowcami był: Sebastian Fafrowicz w 1640 r., Fabian Czaplica w 1646 r., Wojciech Zabłocki w 1648 r., Jan Złomański w 1650 r. Syn Stanisława i Elżbiety z Kochanowskich, dziedzic dóbr jedlińskich, Stanisław Witkowski kasztelan sandomierski, dokończył dzieło ojca ufundował i wyposażył kościół p.w. Matki Boskiej i św. Stanisława, a w 1648 dopełnił fundacji ofiarowując kościołowi dzwon.

Katastrofą w dziejach miasta była wojna polsko-szwedzka w latach 1655-1660, która spowodowała zniszczenie miasta i jego powolny upadek. Ponadto w 1660 r. wybuchła epidemia cholery, która pochłonęła wiele ofiar. W tym też roku, w celu pomocy ofiarom tej epidemii założono, dzięki staraniom proboszcza parafii jedleńskiej A. Dmowskiego szpital miejski przy kościele szpitalnym p. w. św. Wojciecha. W 1731 r. właścicielem Jedlińska został Franciszek Sołtyk kasztelan bełzki i lubelski, i w tym samym roku Franciszek Jakub Szembek wojewoda finlandzki.

W 1747 r. miasto nabyła Teresa Sikorska, starościna marzynowska. Pięć lat później dobra te kupił Andrzej Stanisław Załuski, jedna z najświetlejszych postaci doby stanisławowskiej I Rzeczypospolitej: Biskup płocki, chełmiński, krakowski, kanclerz wielki koronny zwolennik reform i filantrop, twórca Biblioteki Załuskich.

Dzięki jego działaniom powstał w Jedlińsku murowany kościół projektu J. Fontany z polichromiami T. Kuntzego. W końcu XVIII stulecia miasto zmieniali właściciele dwukrotnie. W 1780 roku Jedlińsk należał do Franciszka Lanckorońskiego, starosty regnowskiego. W 1790 r. miasto posiadało dwór, kościół, plebanię, browar, karczmę, 2 domy fabryczne, domy rzemieślnicze, 66 innych domów i chałup. W tym Jedlińsk zamieszkiwało wielu Żydów, którzy podlegali kahałowi radomskiemu. Jednakże Jedlińscy Żydzi posiadali własną synagogą, która stała przy ul. Warszawskiej, gdzie w pobliżu znajdował się również kirkut.

Po trzynastu latach miasto Jedlińsk nabył Wilhelm Christian Jacobson uszlachcony przez Sejm Wielki niemiecki przedsiębiorca (herb Jedlina). Upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej zbiegł się z powstaniem w mieście w 1794 r. przykościelnej szkoły elementarnej. W tym samym roku Tadeusz Kościuszko na czele swoich wojsk maszerując na Warszawę zawitał do Jedlińska. Historia Jedlińska w XIX stuleciu to zmiany jego przynależności terytorialnej, widownia bitew napoleońskich, powstań listopadowego i styczniowego oraz upadku jego znaczenia i pozbawienia praw miejskich. W czerwcu 1809 r. nieopodal Jedlińska miała miejsce bitwa kampanii austriacko-francuskiej. Wojska polskie pod dowództwem księcia Józefa Poniatowskiego stoczyły bój z VII korpusem arcyksięcia Ferdynanda austriackiego. Wiek XIX przyniósł także częste zmiany właścicieli miasta. Kolejno byli to Tomasz Michał Dangela, w 1805 r. hrabiowie Anna i Mikołaj Oppeln-Bronikowscy. Ich jedyna córka, Amelia, zmuszona była w 1839 zrzec się majątku przysługującemu jej po rodzicach na rzecz zaspokojenia wierzycieli. Otrzymały one status dóbr bezdziedzicznych, które zakupił i objął w posiadanie Ignacy Trzcinski, ich wieloletni dzierżawca. Jedlińsk pozostał w jego posiadaniu do 1869 r. Pierwsza połowa XIX w. zapisała się w dziejach miasta powstaniem w 1834 stacji pocztowej i zajazdu. W latach 1841-1842 nawiedziły miasto dwa pożary, które dokonały

ogromnego zniszczenia miasta. Usankcjonowaniem statusu prawnego miasta Jedlińska stało się w 1847 r. nadanie miastu herbu Rak przedstawiającego czerwonego raka na błękitnym polu.

Upadek znaczenia miasta i pozbawienie je praw miejskich był konsekwencją represyjnej polityki carskiej prowadzonej po 1864 r. w Królestwie Polskim w związku z upadkiem powstania styczniowego. W 1869 r. w Jedlińsku było 86 domów, w których mieszkali katolicy (613 osób) i 16 zamieszkałych przez Żydów (354 osób). Murowanych budynków mieszkalnych było tylko 3. Poza tym w mieście przebywało 6 prawosławnych i 2 ewangelików (ogółem 975 osób). Funkcjonowały 3 cechy: szewski, kowalski i tzw. połączony. Miasto utrzymywało się z gospodarstw rolnych, usług i rzemiosła. Najwięcej było szewców, 9 kuźnierzy, 5 kowali, 4 stolarzy, 4 tkaczy, rymarz, cieśla, kołodziej. Głównymi ulicami poza rynkiem były: Farna, św. Wojciecha, Chłodna i Poczтова.

W 1890 r. ponownie miejscowość nawiedził duży pożar katastrofalny w skutkach. Strawił on prawie wszystkie budynki. W 1897 r. w Jedlińsku żyło 1361 osób, w 1921 r. 1490 osób w 143 domach.

Okres II wojny światowej to wiele ofiar okupacji niemieckiej, ale też bohaterskich działań społeczności lokalnej. W Jedlińsku działała siatka konspiracyjna Armii Krajowej, która zajmowała się m.in. przyjmowaniem zrzutów. W latach 1943 i 1944 funkcjonowała podziemna wytwórnia zapalników do granatów. Utworzył ją w swoim domu Józef Fijałkiewicz, pseudonim "Jałowiec" komendant podobwodu Armii Krajowej w Jedlińsku. Prowadzono także tajne nauczanie. Tragiczny los spotkał Żydów jedlińskich. Po wkroczeniu Niemców założono getto. Więziono w nim ok. 1 tys. Żydów, w tym również żydowskich mieszkańców Przytyka. Getto zostało zlikwidowane w sierpniu 1942 r. Starych i chorych Niemcy zamordowali na miejscu. Pozostałych wysiedlono do Białobrzegów, skąd wywieziono ich do obozu zagłady w Treblince.

Rys historyczny innych miejscowości w gminie Jedlińsk

Bierwce – informacje źródłowe potwierdzające przynależność Bierwiec do rodu Nałęczów pochodzą z 1472 r. Do przedstawicieli tej rodziny należały Bierwce, Wola Bierwiecka, Lisów i Piaseczno. W piętnastym stuleciu miejscowość stanowiła własność potomków rodu i została podzielona pomiędzy Mikołaja, który przejął Lisów i Piaseczno, a Jana i Stanisława, którzy otrzymali Bierwce i Wolę Bierwiecką. Etymologia nazwy jest ściśle topomorficzna. Wywodzi się od staropolskiego „bierzwno” i „bierzmo” oznaczającego pień drzewa. W 1550 r. Bierwce odziedziczyli w dwóch równych częściach Andrzej Brzozowski i Jakub Bierwiecki.

Część Bierwiec, dziedziczona przez Jakuba, została podzielona po jego śmierci w 1584 r. przez jego synów Jana i Stanisława. Córka Jana, Anna była właścicielką w 1636 ¼ wsi. Sprzedała je Stanisławowi Witkowskiemu, który ofiarował je jako uposażenie parafii w Jedlińsku. Pozostałe grunty często zmieniali właściciele: Mikołaj Chruściński, następnie Wiktor Ignacy Nestorowicz herbu Pobóg, który zakupił część szlachecką tej wsi w 1791 r. W 1813 dobra bierwieckie odziedziczyli bracia: Maksymilian, Telesfor i Ludwik Billewiczowie. Majątek scalił pierwszy z braci, lecz w niedługo potem uległ on ponownemu rozparcelowaniu.

W 1827 r. Bierwce Szlacheckie liczyły 196 osób i 20 domów. Głównym zajęciem ich mieszkańców oprócz rolnictwa była praca w pobliskich lasach. Ostatecznie zostały one zakupione w 1861 r. od rodziny Billewiczów przez Artura Jaszowskiego. Zmiana własności nastąpiła w 1873 r. wraz z nabyciem ich przez Jana Wesołowskiego.

W 1879 r. właścicielką Bierwiec została Zofia Frycz następnie w 1892 r. odkupił je Bolesław Przyłęcki. Usprawnił gospodarkę, zalesił tereny nieużytkowane, rozbudował budynki folwarczne i prowadził prace w parku dworskim. Przyłęccy pozostali właścicielami do końca wojny. Niemcy podczas okupacji na terenie majątku założyli obóz wojskowy. W 1945 r. podczas działań wojennych część zabudowań dworskich została spalona. W dworze po wojnie umieszczono szkołę, resztą majątku zarządzał PGR.

Jankowice – pierwsze informacje źródłowe o wsi pochodzą z 1191 r. Etymologia nazwy jest patronimiczna i wywodzi się od imienia Jan. W 2 poł. XV w. były one własnością Jana herbu Kuszaba, a następnie jego córek: Zuzanny i Anny, które w 1471 r. podzieliły dobra janowickie. W XVI w. właścicielami dóbr Jankowice byli Walenty i Piotr Radzanowscy herbu Awdaniec, a od 1520 r. Jan Ostrołęcki herbu Ciołek. Po bezpotomnej śmierci synów Jana dobra te przejęła jego córka Ewa –żona starosty warszawskiego i soleckiego Krzysztofa Sobka z Sulejowa. W roku 1569 współwłaścicielem Jankowic był Andrzej Krocowski herbu Jastrzębiec, później dziedziczona była przez Zdziechowskich i Fredrów. W XVIII w. dobra janowickie znajdowały się w posiadaniu Saryusz-Skórkowskich. Teodor Skórkowski doprowadził majątek do stanu wzorowego, a po jego śmierci drogą dziedziczenia, porozumień, działów spadkowych dobra janowickie uzyskała żona Teodora, Ksawera. W 1871 r. wydzieliła ona z dóbr janowickich dwie majątności: Żabia Wolę i Marianki. Jankowice i Żabia Wola były w jej posiadaniu do 1891 r. potem zakupił je Eustachy Dobiecki. Po nim odziedziczyła Jankowice Anna Dobiecka, siostrzenica ostatniego właściciela, która w 1921 r. sprzedała je Juliuszowi Dobieckiemu. Władał on majątkiem do 1939 r. w znacznym stopniu uszczuplając swój stan posiadania i wydzielając poszczególne części dzierżawcom.

Jedlanka - pierwotnie wieś nazywano Jedlonką. W XVI w. w dokumentach pojawił się zapis Jedlanka. Nazwa ta pochodzi od przymiotnika jedlany (las). W 1530 r. na gruntach wsi Jedlonka Mikołaj Jedliński założył miasto Jedlińsk. Wieś należała do „klucza jedlińskiego” i najczęściej znajdowała się w posiadaniu właścicieli Jedlińskich. W Jedlance urodzili się Andrzej Stanisław i Józef Andrzej Załuscy. Pierwszy z nich był biskupem krakowskim, drugi biskupem kijowskim. Obaj byli wielkimi mecenasami sztuki, założycielami biblioteki Załuskich. Franciszek Siarczyński w „Opisie powiatu radomskiego” (1776 r.) podaje: Jedlonka, dymów 32, do klucza jedlińskiego, z kształtną rezydencją i w pięknym położeniu’. Oprócz Załuskich należała m.in. do Witowskich, Sołtyków, Franciszka Szembeka, Teresy z Działyńskich Sikorskiej, Franciszka Lanckorońskiego, Trzczańskich jako ostatnich właścicieli do 1945 r.

Piastów i Wsola – miejscowość Piastów należała do możnego w Małopolsce rodu Awdanów. W 1395 r. dobra piastowskie (na które składały się wsie Wsola i Wielogóra) znajdowały się w posiadaniu Pakosza z Piastowa. Jego synowie Piotr i Mikołaj podzielili między siebie dobra ojcowskie: Piotr przejął Wielogórę i Wsolę a Mikołaj Piastów. W XV w. Piastów obejmowała 12 łanów kmiecych i 6 zagrodników oraz 3 karczmy. Późniejszymi właścicielami Piastowa byli potomkowie rodu Awdanów w osobie córki Mikołaja, Katarzyny która jest w XV stuleciu właścicielką Piastowa, Wsoli, Policznej, Gródka. Po śmierci Mikołaja losy dóbr Piastów i Wsola biegły wspólnym torem.

W 1569 r. właścicielem Wsoli był arianin, Andrzej Lasota. Obie majątności w następnych latach należały do Ożarówskich i Zielińskich. W początkach XVII w. ich właścicielem był sędzia ziemski lubelski Adam Kochanowski herbu Korwin, a następnie Krzysztof Sienieński herbu Dębno. W XVIII wieku trafiły do rodziny Sołtyków. W 1877 r. dobra te zakupili Anna i Wincenty Grobicki. W latach 90-tych XIX w. Piastów odziedziczyli ich synowie Piotr i Aleksy, a Wsolę w 1914 r. Jakub Grobicki, który wznosił istniejący do dziś pałac, a następnie sprzedał dobra wsolskie Władysławowi Pruszkowi. Piastów po śmierci Aleksego Grobickiego drogą dziedziczenia w 1923 r. przeszedł na własność Jana Makulca. Dobra Wsolskie zostały zakupione w 1920 r. przez Marię Pruszkę sprzedane zostały w dziewięć lat później Aleksandrze Gombrowicz, która w 1931 r. odstąpiła ich znaczną część Janowi Makulcowi. Witold Gombrowicz przyjeżdżał do Wsoli regularnie w latach 1924 – 1939. Tutaj powstawały m.in. fragmenty „Ferdynand”.

Lisów - istniał w XII w. Pierwsza wzmianka pochodzi z 1191 r. Początkowo w ramach wsi Lisów, która to nazwa ugruntowała się w XVIII w., funkcjonowały: Lisów, Lisów-Komorniki i Lisów-Piasieczny. Podział wynikał głównie ze statusu mieszkańców. Tzw. Stary Lisów znajdował się w sąsiedztwie kościoła. Przy zachowanym do dziś trójkątnym placu zwanym

„rynkiem” zamieszkiwali zamożni chłopci. Wyrobnicy i komornicy zajmowali Lisowskie Komorniki, wzdłuż drogi prowadzącej od kościoła do cmentarza. Natomiast Lisów-Piaseczny to obszar przy drodze na Piaseczno. Właściciele prywatni zmieniali się wielokrotnie. Źródła z przełomu XIV i XV w. podają Jana z Lisowa jako dziedzica wsi. W 2. poł. XV w. wieś należała do Mikołaja Woszczyńskiego h. Awdaniec. W XVI w. w Lisowie dziedziczyli Lisowscy. Od 2. poł. XVII w. Lisów należał do rodziny Prażmowskich.

Kolejnym właścicielem był Adam Przerembski, który sprzedał lisowski majątek w 1800 r. Filipowi Kołdowskiemu, dziedzicowi wsi Piaseczno i Sopot oraz zakupionych później Błotnicy, Czyżówki i Dębowicy. W 1825 r. Lisów i Piaseczno przypadły w spadku jego córce Józefie Sołtykowej.

W 1836 r. szacowany na 150 tys. złp. majątek został odziedziczony w linii żeńskiej, stając się własnością Laury Sołtyk, od 1843 r. żony Karola Gordona. Gdy wieś należała do rodziny Gordonów nastąpiło uwłaszczenie chłopów. Gordonowie oprócz dworu posiadali w Lisowie kilka budynków na folwarku. W 1879 r. majątek (ponad 1000 mórg) kupił Stefan Łączyński. Po nim od 1885 r. właścicielem był Maksymilian Małyński. Ostatnim dziedzicem Lisowa został Gustaw Porawski. W roku 1905 majątek Lisów został rozparcelowany. Lisów nie był znaczną miejscowością. W 1789 r. liczył 12 domów. Według spisu w 1808 r. było w Lisowie 18 domów, zamieszkiwanych przez 93 osoby.

Urzędowe rejestry rosyjskie podawały, że w 1880 r. było 1088 mórg dworskich, 397 mórg chłopskich, 19 domów drewnianych i 1 murowany, 107 mężczyzn i 102 kobiety. Spis polski z 1921 r. podawał, że w Lisowie Kolonii było 26 domów, 158 mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej; w Lisowie Starym było 23 domy i 139 mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego i narodowości polskiej. W Lisowie w 1923 r. powstała szkoła w nowym budynku (lekcje były prowadzone w Lisowie od 1916 r.). Straż pożarna powstała w 1918 r.

5.3. Krajobraz kulturowy Gminy Jedlińsk.

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku krajobrazem kulturowym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Krajobraz kulturowy danego obszaru wpływa na wzrost tożsamości lokalnej i regionalnej oraz odzwierciedla jego historię i związek działalności ludzkiej z przyrodą. Cechą krajobrazu kulturowego jest jego ciągła ewolucja. Pozytywnym przejawem dbania o krajobraz jest jego harmonijne kształtowanie zachowując najcenniejsze elementy: zabytki, tereny przyrodnicze, osie

widokowe oraz umiejętne wkomponowywanie współczesnych realizacji. Zarządzanie krajobrazem nie powinno być przypadkowe, a planowe z uwzględnieniem profesjonalnie opracowanych miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, w których ograniczyć się rozproszoną zabudowę, zachować tradycyjny układ pól, ochronę terenów cennych przyrodniczo oraz obiektów historycznych z wyeksponowaniem tych najwartościowszych np. poprzez nienaruszanie ich historycznego otoczenia i wskazywanie osi i przestrzeni widokowych oraz dostosowanie nowych inwestycji do charakteru gminy.

W gminie Jedlińsk dominują dwa typy krajobrazu: rolniczy, otwarty (rozdrobnione pola uprawne i osiedla wiejskie) i leśny. Występujące tereny leśne wraz z rozproszonymi gdzieniegdzie zadrzewieniami, w powiązaniu z dość licznymi ciekami wodnymi oraz rzeką Radomką wpływają na różnorodność i malowniczość krajobrazu Jedlińska. Teren gminy jest przy tym przeważnie równinny z niewielkimi wysoczyznami.

Wyróżniającym się elementem krajobrazu jest miejscowość Jedlińsk o wyraźnych cechach małomiasteczkowych. Poza tym istotnym elementem wpływającym na charakter krajobrazu gminy jest podział na części przez prowadzącą z północy na południe drogę wojewódzką 735 i drogę nr 7, jak również w części wschodniej linią kolejową Warszawa-Radom.

Zasadnicza siatka osadnicza rozwijała się od X do XVI w. w związku z etapowym rozwojem osadnictwa na tym obszarze i karczowaniem kolejnych terenów leśnych. Dominują wsi o typie ulicówki i wyjątkowo zbliżonym do wielodrożnicowego (Lisów, Jankowice) czy widlicowym (Jedlanka).

Występują dwa główne typy zabytków. Przeważają zabytki o charakterze sakralnym (kościół, kaplice, cmentarze) oraz obiekty małej architektury (kapliczki, krzyże i figury przydrożne). Druga grupa zabytków to obiekty rezydencjonalne. Na uwagę zasługują również miejsca pamięci narodowej (zgodnie z wykazem).

Gmina Jedlińsk posiada znaczne zasoby zabytkowe na swoim terenie. Większość historycznych obiektów posiada wartości zabytkowe jedynie w skali lokalnej. Jednakże kilka obiektów, które ze względu na wartości artystyczne, historyczne, ekspozycyjne i niematerialne jest rozpoznawalnych w regionie i poza nim: (np. kościół barokowy w Jedlińsku, Muzeum Witolda Gombrowicza, mieszczące się w dworze z 1914 r.). Regionalne znaczenie można zdecydowanie przypisać licznej i charakterystycznej grupie zabytków małej architektury (figury, krzyże i kapliczki przydrożne), w której wyróżnić można wiele zabytków, mających duży wpływ na stan krajobrazu kulturowego. Poza tym gmina Jedlińsk odznacza

się występowaniem ponadlokalnego dziedzictwa niematerialnego, którego przejawem są Jedlińskie Kusaki-Ścięcie śmierci.

Jednym z najważniejszych elementów przestrzennych krajobrazu kulturowego gminy jest miejscowość Jedlińsk. Zachowała ona rozplanowanie małomiasteczkowe z okresu, kiedy posiadała prawa miejskie (1530-1869). Układ urbanistyczny jest bliski rozplanowaniu późnośredniowiecznemu. Widoczny jest dwuczęściowy rynek, składający się z placu w formie zbliżonej do trapezu oraz zawężonej części rynku w formie ulicy wychodzącej z narożnika południowo- wschodniego i prowadzącej do zespołu kościelnego p.w. Ap. Piotra i Andrzeja.

Bardzo podobna siatka ulic, wychodzących z naroży placu rynkowego pochodzi z układu późnośredniowiecznego. Pewne zmiany przestrzenne mogły zaistnieć w związku z odbudową jedlińskiego kościoła w poł. XVIII w. Tylko częściowo zachowała się małomiasteczkowa zabudowa pierzejowa: murowana, jedno- dwukondygnacyjna, kalenicowa ze skromnym detałem architektonicznym lub facjatami. Zasadniczo zachowana dawna zabudowa pochodzi z okresu 2 poł. XIX do poł. XX w. Poza tym występują przedwojenne pojedyncze domy drewniane kryte prostymi dachami lub naczółkowymi.

Pierzeje przyrynkowe w Jedlińsku

Widok na kościół parafialny we wschodniej części rynku

Dominantą tego układu jest dwuwieżowy, barokowy kościół parafialny p.w. Ap. Piotra i Andrzeja z 1645 r., usytuowany w zespole, na który składają się budynki (dzwonnica, plebania, brama i obiekty małej architektury). Świątynia jedlińska jest również najcenniejszym zabytkiem oraz główną dominantą widokową całego krajobrazu gminy Jedlińsk. Ważnym historycznie terenem w Jedlińsku jest cmentarz rzymsko-katolicki z cenną ekspozycją rzeźby cmentarnej. Innymi istotnymi ośrodkami kulturowymi są Wsola,

Jankowice, Lisów. Występują tam zabytki wpisane do rejestru zabytków oraz inne wartościowe obiekty. We Wsoli znajduje się wyremontowany pałac-willa z pięknym parkiem krajobrazowym. Mieści się w nim w/w muzeum Gombrowicza, które organizuje wiele wydarzeń kulturalnych. Ważnymi obiektami kulturowymi i przyrodniczymi są zespoły rezydencjonalne: zespół dworsko-parkowy w Piastowie, park podworski w Bierwcach, zespół dworsko- parkowy w Klwatach, zespół dworsko- parkowy w Jedlance.

Na terenie gminy zachowało się kilka obiektów (bunkrów) z czasów wojny, tworzących wraz z licznymi obiektami powojskowymi w gminie Jastrzębia niemiecki obóz szkoleniowy Lager Kruszyna z 1942 r.

5.4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków woj. mazowieckiego (rejestr/A/)

Miejscowość	Obiekt	Nr rejestru zabytków
Bierwce	Park, 3 ćw. XIX w.	nr rej. 757 z 18.12.1957 r.
Jankowice	Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja, 1782-1787 r.	nr rej.487/A z 23.03.1957 r., nr rej. 387/A z 21.06.1967 r. nr rej.72/A z 09.03.1981 r.
Jankowice	Cmentarz parafialny, 1 poł. XIX w.	decyzja MWKZ nr 32/2018 z 09.01.2018 r.
Jedlanka	Park, 1 poł. XVIII w.	nr rej.758 z 18.12.1957 r. 351/A z 24.10.1986 r.
Jedlińsk	Kościół parafialny p.w. św. Ap. Piotra i Andrzeja , 1645 r., 1752 r. Dzwonnica kościelna, 1645 r. Brama kościelna, 2 poł. XVIII w.	nr rej.216 z 03.10.1956 r., 383 z 21.06.1967 r. oraz 75/A z 09.03.1981r.

Jedlińsk	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki, 1798 r.	nr rej. 469/A z 05.11.1991 r.
Lisów	Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia NMP, 1881 r.	nr rej. 241/A z 23.02.1984 r.
Lisów	Cmentarz parafialny rzymsko-katolicki, 1873 r.	nr rej. A-1281 z 16.12.2014 r.
Piastów	Zespół dworski , 2 poł. XVIII- XIX w. Dwór, 2 poł. XVIII w. Oficyna, XIX w. Wozownia, XIX w. 2 łamusy, 2 poł. XVIII w.	nr rej. 804/A z 28.10.1972 r. nr 138/A z 15.03.1982 r.
Piastów	Park, XVIII/XIX w.	nr rej. 751/A z 19.12.1957 r. nr rej. 333 /A z 07.05.1986 r.
Wólka Klwatecka (ob. Klwaty)	Park, poł. XIX w.	nr rej. 747 z 19.12.1957 r.
Wsola	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja, 1918-1930	nr rej. 279/A z 20.02.1985 r.
Wsola	Zespół pałacowo-parkowy Pałac, 1914 r. Park, 1 ćw. XX w.	nr rej. 845/A z 18.02.1975 r. nr rej. 207 /A z 14.04.1983 r.

Zgodnie z art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2020 poz. 293 ze zm.) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni.
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie

– na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Od stycznia 2018 r. obowiązują przepisy dot. kar administracyjnych. Właścicielowi, który nie powiadomił ministra kultury albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku (znajdującego się na Liście Skarbów Dziedzictwa lub wpisanego do rejestru zabytków) nie później niż w terminie 14 dni od pozyskaniu informacji o tym zdarzeniu. Taką samą karę przewidziano wobec osób, które uniemożliwiają lub utrudniają dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy.

Kary w wysokości od 500 do 500 000 zł grożą z kolei m.in. za prowadzenie bez pozwolenia albo niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w pozwoleniu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub badania konserwatorskie, roboty budowlane i badania archeologiczne w otoczeniu zabytku /zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, rozdział 10a/.

Wp i s d o r e j e s t r u z a b y t k . w

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków (art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Wnioski oraz procedura wpisu do rejestru zabytków dostępna na stronie www.mwzkz.pl.

5.5. Zabytki nieruchome

Na terenie Gminy Jedlińsk znajduje się wiele cennych zabytków nieruchomych:

B i e r w c e , p a r k p o d w o r s k i , 3 ć w . X I X w .

Park podworski o cechach parku krajobrazowego zachował się jedynie częściowo. W wyniku budowy szkoły, placu zabaw i boiska szkolnego przekształceniu uległ duży teren dawnego założenia. Pozostałość parku obejmuje obszar ok. 1,40 ha ze stawem i częściowo czytelnymi alejami grabowymi. W parku najwięcej rośnie właśnie grabów (ponad 100 okazów), wiązów (ponad 50 okazów), lip (ponad 30 okazów). Wśród pierwotnego starodrzewu występuje również dąb i modrzew.

J a n k o w i c e , k o ś c i ó ł p a r a f i a l n y z n y w r p a - d w z w ó l n ą d w i g k o ś c i ó ł p o ł . X I X w .

Pierwotny kościół drewniany w Jankowicach istniał w 3 ćw. XV w. Obecna świątynia została wzniesiona w 1782 r. z fundacji Jana Sariusza Skórkowskiego, chorążego opoczyńskiego i kanonika łowickiego. Świątynię konsekrowano w 1787 r. W 1 poł. XIX w. stan kościoła z braku środków znacznie się pogorszył. Dopiero w 1858 r. został odnowiony. Następnie w 1876 r. przeprowadzono remont z inicjatywy ks. Marcina Radkowskiego. Kościół p.w. św. Mikołaja Bpa jest budynkiem murowanym z cegły, tynkowanym, na rzucie prostokąta z węższym, prostym prezbiterium oraz zakrystią od strony zachodu. Dach jest dwuspadowy, nad zakrystią pulpitowy. Nad fasadą wznosi się wysoka wieża na sygnaturkę. Fasada reprezentacyjna z centralnym płaskim ryzalitem w formie portyku z pilastrami tokańskimi i trójkątnym szczytem. Elewacje boczne symetrycznie podzielone ramowo. W fasadzie otwory okienne w obramieniach barokowych. Wnętrze jest jednonawowe, przykryte sufitem. W zakrystii sklepienie kolebkowe z lunetami. Ściany rozcłódkowane pilastrami. Chór muzyczny bogato zdobiony, wsparty na dwóch kolumnach.

Na plac przykościelny prowadzi brama-dzwonnica o niespotykanej formie i funkcji w regionie radomskim. Jest to budynek murowany z cegły, wzniesiony w poł. XIX w. Na planie kwadratu, dwukondygnacyjny, przejazd bramny zamknięty jest łukiem odcinkowym. Po obu jego stronach dekoracyjne, okrągłe płyciny. W obrębie drugiej kondygnacji w otworach okiennych zamkniętych łukiem pełnym zawieszono dzwony. Budynek z każdej strony zwieńczony jest szczytem trapezowym, flankowanym kulami na cokolikach. Przestrzeń wewnętrzna otwarta.

J a n k o w i c e , c m e n t a r z p a r a f i a l n y , 2 p o ł . X I X w .

Cmentarz grzebalny parafii w Jankowicach został założony w 1 poł. XIX w. pod wsią Górna Wola. Początkowo teren cmentarza był ograniczony rowem. Mierzył 360 łokci warszawskich obwodu (ok. 200 m). Przed 1874 r. ks. M. Radkowski wykonał ogrodzenie z bali dębowych. Ok. 1899 r. ks. F. Horodyski wybudował ceglane ogrodzenie z bramą oraz kaplicę cmentarną. Na początku lat 90-tych XX w. wykonano ponownie ogrodzenie ceglane z wykorzystaniem starego materiału, nawiązujące gabarytami i formą do poprzedniego. Nekropolia posiada kształt zbliżony do trapezu prostokątnego. Ogrodzony jest ażurowym murem ceglanym. Brama wejściowa od północy, w formie dwóch filarów zwieńczonych kulami. Skrzydła bramy żeliwne, ażurowe, ukształtowane dekoracyjnie. Układ komunikacyjny nekropolii obwodnicowy z zaakcentowaną aleją prowadzącą od bramy do kaplicy usytuowanej centralnie. Wcześniej w tym miejscu był ustawiony drewniany krzyż. Na terenie cmentarza zachowały się historyczne nagrobki wykonane w okresie od 4 ćw. XIX w. do ok. 1960 r. W sumie wpisem objęto 22

obiekty. Występują różne typy i formy: płyta nagrobna, krzyż na cokole, stela, figura na cokole, pień drzewa na skałkach. Poza jednym nagrobkiem granitowym, pozostałe wykonano z piaskowca. Zachowały się inskrypcje kamieniarzy: J. Staniszewski, Radom oraz F. Hebdzyński, Radom. Charakterystyczne są dwie rzeźby na cokołach, ustawione przy alei głównej. Są to: Nagrobek Jana Dobrowolskiego i Józefa Kowalika z figurą Chrystusa oraz nagrobek Franciszka i Agnieszki Dobrowolskich z figurą Matki Boskiej. Rzadko spotykanym przedstawieniem nagrobnym jest postać św. Antoniego.

Interesujące artystycznie są nagrobki w formie krzyża (pnia drzewa) na skałkach: nagrobek Jana Poraj Hollaka, nagrobek Bolesława i Aleksandra Kłosowskich oraz nagrobek Katarzyny Popiel (na podstawie decyzji wpisu cmentarza do rejestru zabytków).

Centralnie ustawiona kaplica cmentarna. Jest to budynek murowany z cegły, nietynkowany, na rzucie prostokąta, nakryty dachem dwuspadowym z wieżyczką na sygnaturkę w kalenicy. Elewacja frontowa udekorowana obszerną płyciną wyciętą u góry w kształt trójliscia. Na osi wejście poprzedzone schodami. Portal w formie arkady. Drzwi stalowe dwuskrzydłowe ukształtowane dekoracyjne z wykorzystaniem motywu łuku ostrego i czteroliscia.

Nad wejściem ostrołukowy otwór z gzymsem podokiennym i oknem stalowym podobnie dekorowanym jak drzwi. Po jego bokach blendy okrągłe, obwiedzione ceglaną opaską. Po prawej stronie od wejścia tablica pamiątkowa poświęcona Proboszczowi ks. Antoniemu Prügłowi. Elewacje boczne i ściana prezbiterium zwieńczone fryzem arkadkowym. Wnętrze kaplicy otynkowane, sklepienie. W prezbiterium drewniany ołtarz, opracowany snycersko z Krucyfiksem umieszczonym centralnie.

J e d l a n k a , p a r k d w o r s k i , 1 p o ł . X V I I I w . o r a z

Park dworski zachował się fragmentarycznie. Dawny układ został znacząco zatarty. Najbardziej zadrzewiona jest część południowa (na południe od dworu). Występuje ok. 19 gatunków drzew m.in.: grab, kasztanowiec, robinia akacjowa, topola czarna, wiąz szypułkowy, świerk pospolity, jesion wyniosły. Najstarsze drzewa liczą ok. 200 lat.

W parku usytuowany jest budynek dworu z 1 ćw. XX w. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta z dachem czterospadowym kopertowym, jednokondygnacyjny. Centralnie na osi usytuowany jest wgłębny ganek filarowy, wejściowy.

J e d l i ń s k , z e s p ó ł k o ś c i o ł a p a r a f i a l n e g o p . w .

Pierwotny, drewniany kościół jedliński powstał w XVI w. z fundacji Mikołaja Jedlińskiego. W 1645 r. kasztelan sandomierski, Stanisław Witkowski, wnuk poety Jana Kochanowskiego, wybudował nowy, murowany kościół. Został on zniszczony w 1655 r. przez wojska szwedzkie. W 1752 r. biskup Andrzej Stanisław Załuski odbudował świątynię, Konsekracji dokonał biskup Józef Załuski. Informację tę umieszczono na tablicy nad głównym wejściem do kościoła. Budynek kościoła orientowany, murowany i otynkowany. Do korpusu nawowego, nakrytego dachem dwuspadowym od zachodu w narożach dwie prostokątne wieże w pierwszej kondygnacji, wieloboczne w drugiej zwieńczone kopulastymi hełmami. Prezbiterium, niewyodrębnione zamknięte wielobocznie (od wewnątrz półkoliście). Zbudowany jest na planie krzyża łacińskiego z jedną nawą główną, dwiema bocznymi kaplicami (w transepcie), zakrystią i prezbiterium w apsydzie. Fasada dwuwieżowa, dwukondygnacyjowa, trójdzielna rozczłonkowana pilastrami i zwieńczona szczytem pilastrowym flankowanym spływami wolutowymi i zwieńczonym przyczółkiem, z centralnie umieszczonym kartuszem herbowym Junoszy bpa Załuskiego, a pod spodem owalną niszą z latarnią na sygnaturkę. W partiach wieżowych u dołu pilastry korynckie w wielkim porządku, podparte w narożach szkarpami. W wyższej kondygnacji wież wnęki arkadowe z jońskimi kolumnkami. W wieży południowej zegar.

Centralnie portal kamienny o formach rokokowych. W pierwszej kondygnacji występują pilastry tokańskie, w drugiej pilastry jońskie. Elewacje boczne o podziale ramowo-arkadowym, ściany kaplic ramowo-lizenowym. Nawa trzyprzęsłowa, prezbiterium dwuprzęsłowe. Nawa nakryta sufitem z fasetą. Ściany dwustrefowe z wydatnym belkowaniem, rozczłonkowanych parami pilastrów kompozytowych w dolnej części i tokańskich. Chór muzyczny wsparty na dwóch słupach. Kaplice otwarte do nawy arkadami, nakryte kopułami o rzucie owalnym na pendentywach. Kaplica północna o ściętych narożach z parami kolumniek jońskich. Kaplica południowa z tokańskimi kolumnami w narożach. Zachowały się fragmenty XVIII-wiecznej polichromii. Autorem obecnych malowideł ściennych jest Brzeziński z Radomia (1929 r.). W ciągu XIX i XX w. był wielokrotnie naprawiany i remontowany. Generalny remont miał miejsce w latach 1956-57, 1976-1979 oraz 1994-97.

Dzwonnica murowana z 1645 r., otynkowana, na rzucie prostokątna, dwukondygnacyjna nakryta dachem namiotowym. Elewacje opilastrowane z gzymsem kordonowym i dwoma, okrągłymi otworami z każdej strony. W dzwonnicy wiszą: dzwon poariański z 1619 r. i drugi z 1648 r. odlany w Gdańsku z herbami Jastrzębiec i Półkozic.

Brama kościelna z 2 poł. XVIII w., usytuowana na osi kościoła, murowana, zwieńczona szczytem wklęsło wypukłym ze spływami, zwieńczonym wazonami. Centralnie kartusz z herbem Jastrzębiec.

J e d l i ń s k , c m e n t a r z p a r a f i a l n y , 1 7 9 8 r .

Cmentarz grzebalny w Jedlińsku został założony w 1798 r. Po powiększeniu w 1982 r. ogólna powierzchnia wynosi ok. 2 ha. Usytuowany jest we wschodniej części miejscowości. Posiada kształt nieregularny, zbliżony do prostokąta z północną granicą biegnącą po łuku wzdłuż ulicy.

Układ komunikacyjny kwaterowy z wyodrębnioną aleją główną biegnącą od bramy. Nekropolia ogrodzona jest murem kamiennym z bramą w formie dekoracyjnie ukształtowanych filarów. Na terenie cmentarza zachowało się ok. 100 zabytkowych nagrobków, z których najstarsze pochodzą z pocz. XIX w. Wiele z nich odznacza się wysokim poziomem wykonawstwa. Występują krzyże na cokołach, figury, płyty nagrobne, kolumny, krzyże na skałkach, obeliski, stele.

K l w a t y , p a r k d w o r s k i , p o ł . X I X w . o r a z d w ó r

Park wraz z dworem i zabudowaniami gospodarczymi zachował układ przestrzenny. Teren parku dzieli się na część zachodnią i wschodnią. W części wschodniej istnieje podłużny staw. Zachowała się aleja świerkowa od północy i fragment alei grabowej od południa. W granicy parku od wschodu przetrwał starodrzew. Występuje kilkanaście gatunków drzew. Najwięcej jest grabów, świerków i żywotników.

Budynek dworu, murowany, otynkowany, jednokondygnacyjny z poddaszem użytkowym, przykryty dachem dwuspadowym z naczółkami. Centralnie usytuowany spiętrzony portyk kolumnowy (u dołu 4-o kolumnowy, na górze 2 -u kolumnowy). W obrębie poddasza przechodzący w facjatę, przykryty dachem dwuspadowym. Po bokach lukarny. Gzyms wydatny, profilowany.

L i s ó w , k o ś c i ó ł p . w . - 1 8 8 1 r . w i e d z e n i a N . M . P . , 1 8 7 9

Pierwszy kościół drewniany w Lisowie został wystawiony przez dziedzica wsi Kiełczno w 1414 r. Kolejną drewnianą świątynię zbudował w 1644 r. Hieronim Piasecki, ówczesny dziedzic i starosta gierowski. W 1847 r. został rozebrany ze względu na jego bardzo zły stan. Obecny kościół zaprojektował Antoni Kacper Wąsowicz, budowniczy powiatu radomskiego. Fundamenty pod budynek założono 19 maja 1879 r. W tym samym roku wzniesiono

częściowo mury. W roku następnym kościół przykryto dachem. W 1881 r. został poświęcony przez proboszcza Parafii Jedlińsk. Kościół podczas I wojny światowej został uszkodzony. W 1920 r. świątynię konsekrował bp Paweł Kubicki. Kościół usytuowany jest w północnej części wsi. Budynek murowany z cegły, otynkowany, orientowany. Jednonawowy, dwukondygnacyjny, prostokątny korpus przykryty trójspadowym dachem, ujęty od zachodu narożnymi, czworobocznymi, trójkondygnacyjnymi wieżami, nakrytymi kopułkami z prezbiterium niższym zamknięte półkoliście. Po obu stronach nawy zakrystia i kruchta boczna. Fasada jednoosiowa, dwuczęściowa.

Centralnie wejście ujęte w arkadę z łukiem pełnym wspartym przez kolumnę i pilaster z każdej strony. Po bokach pilastry wspierające belkowanie z trójkątnym szczytem. Elewacje boczne, wieże, prezbiterium, zakrystia i kruchta boczna o układzie ramowym z pionową artykulacją pilastrów. Wnętrze trójprzęsłowe. Sklepienie żaglaste w nawie, konchowe w prezbiterium, w bocznych pomieszczeniach stropy płaskie. Chór trójboczny na słupach. Ściany dzielone pionowo filarami przyściennymi, dźwigającymi belkowanie.

L i s ó w , c m e n t a r z p a r a f i a l n y , 1 8 7 3 r .

Cmentarz grzebalny w Lisowie został założony w 1873 r. w miejscu dawnego cmentarza cholerycznego. W 1924 r. został powiększony w stronę zachodnią. Usytuowany jest w północno- zachodniej części wsi. Kształt cmentarza jest zbliżony do prostokąta. Układ komunikacyjny jest obwodnicowy z wyodrębnioną aleją główną. Układ przestrzenny jest regularny i czytelny. Zachowało się kilka starych dębów od strony wschodniej Ogrodzenie jest proste, ceglane, ażurowe wzniesione po 1924 r., przebudowane w po wojnie. Na cmentarzu występuje kilkanaście historycznych nagrobków. Prezentują różne typy i formy: krzyż na cokole, stela, pień na skałce, płyta nagrobna, grobowiec, figura na skałce.

Najstarsze zachowane nagrobki powstały w 4 ćw. XIX w.: nagrobek małżonków Janickich, oraz nagrobek rodziny Poterów. Głównie jednak pochodzą z 1 poł. XX w. Większość obiektów wykonano w piaskowcu, pojawia się też granit oraz odlewy. Na trzech obiektach znajdują się sygnatury wykonawcy: J. Staniszewskiego z Radomia. Na cmentarzu pochowani są m.in. tutejsi proboszczowie (m.in. ks. Ignacy Jaworski, ks. Karol Zasada, ks. Jan Buciorski, ks. Jan Klimkowski), właściciele ziemscy w Bierwcach i Bartodziejach (na podstawie decyzji wpisu do rejestru zabytków cmentarza parafialnego w Lisowie).

P i a s t ó w , z p a r k i e m w o - ~~z~~ X w i e k u . X V I I I

Założenie dworskie powstało w XVIII w., kiedy właścicielem Piastowa był Feliks Sołtyk, starostwa zwinogrodzki. W XIX w. dwór został przebudowany. Wtedy wzniesiono również oficyny oraz stajnię z wozownią. Zabudowania stworzyły półokrąg wokół owalnego gazonu. Budynek dworu jest parterowy, nakryty dwuspadowym, dachem z gankiem wejściowym, flankowany dwoma niewielkimi dobudówkami. Po jego obu stronach ukośnie usytuowane dwa lamusy, pochodzące z XVIII w. ozdobione barokowymi, falistymi szczytami. Jedna z zachowanych oficyn parterowa, na planie prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym, ogzimsowana z zabudowanym gankiem wejściowym. Od zachodu murowana wozownia na planie wydłużonego prostokąta, nakryta dachem dwuspadowym ze świetlikami.

Park typu krajobrazowego składa się z powierzchni zadrzewionej, trawiastej i stawów. Założony został na przełomie XVIII i XIX w. W części południowej oddzielonej od pozostałej części j drogą dojazdową do dworu, zachował się staw. Występuje duża liczba lip, kasztanowców i jesionów. Dawne alejki zarośnięte. Przy drodze w sąsiedztwie dworu pozostałości dawnego sadu i warzywnika. Przed budynkiem dworu znajduje się gazon.

W sąsiedztwie zabudowań dworskich występują drzewa ozdobne: świerki srebrzyste, jesiony. Za zabudowaniami dworskimi obniżenie terenu z kolejnym stawem. Wokół niego rosną klony i kasztanowce. Dalej na północ duży teren parku z największym stawem i śladami dawnych alejek. Tutaj występuje najstarszy drzewostan sosnowo-dębowy. Zachował się fragment alei lipowej biegnącej ku wschodowi. Teren parku zachwaszczony. Dużo samosiejek. Stawy zanieczyszczone.

W s o l a , z e s - ~~p~~ a ł a c k i e m w i e k u . X X w .

Budynek pałacu został wzniesiony przed 1914 r., na planie zbliżonym do kwadratu, piętrowy, nakryty dachem łamanym. Od strony ogrodu część parterowa z tarasem. Główne wejście poprzedzone eliptycznym portykiem z czterema kolumnami wspierającymi balkon. Otwory okienne ozdobnie obramione.

Park został założony w poł. XIX w. Układ założenia oraz drzewostan zachował się w dużej części. Występują świerki pospolite, klony jesionolistne, wierzby białe, olsze czarne, morwy białe. Wspaniale prezentuje się aleja brzoźowo-olszowa.

Wsola, cmentarz parafialny, 1 poł. XIX w.

Cmentarz grzebalny we Wsoli założono w 1 poł. XIX w. Usytuowany jest na zachód od kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja we Wsoli, po drugiej stronie drogi wojewódzkiej nr 735. Posiada kształt nieregularny oraz układ komunikacyjny kwaterowy. Ogródzony jest murem ceglany. Brama składa się z prostokątnych filarów. Na terenie cmentarza zlokalizowanych jest ok. 40 historycznych nagrobków powstałych do poł. XX w. Najstarsze obiekty pochodzą z lat 40-tych XIX w. Nagrobki prezentują różne typy: kapliczka słupowa z latarnią, grobowiec, krzyż na cokole, figura na grobowcu, płyta nagrobna. W większości wykonane są z piaskowca. Starodrzew cmentarny nie występuje.

5.6. Obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne

Na terenie gminy występuje wiele kapliczek, krzyży i figur przydrożnych. Obiekty tego typu są rozpowszechnionym elementem krajobrazu nie tylko regionu radomskiego, ale i przeważającej części kraju. Ich ustawianie wiązało się z lokalną tradycją oraz religijnym, duchowym doświadczeniem fundatorów katolickich. Powstawały na pamiątkę ważnych wydarzeń historycznych, sytuacji rodzinnych, z obawy przed chorobami czy wojnami. Miały charakter dziękczynny, suplikacyjny a nawet odstraszały. Najczęściej wybierano lokalizację w pobliżu świątyń, przy skrzyżowaniach, przy wjeździe do wsi, mostach, a bardziej osobiste przed domami.

Na terenie gminy Jedlińsk występują różne typy: krzyż, krzyże na cokole, figury, kapliczki w formie krzyża na cokole, kapliczki segmentowe, filarowe, słupowa. Najstarsze obiekty pochodzą z XVIII w.

Charakterystyczną grupę stanowią figury św. Jana Nepomucena związane z rzeką Radomką i Tymianką. Są to figury w Brodzie, Piastowie, Jankowicach i Jedlińsku. Najstarsza figura św. Jana Nepomucena w Jedlińsku powstała w poł. XVIII w.

Najwięcej jest kapliczek w formie krzyża na cokole i krzyży przydrożnych. Najciekawszymi są obiekty usytuowane w Jedlińsku: Krzyż na cokole fundacji K. i J. Salewskich 1885 r. oraz krzyż z fundacji M. Wolskiej z 1893 r. znajdujący się na placu przykościelnym. Warto wspomnieć o figurze św. Tekli, usytuowanej w Wielogórze, nieczęsto spotykanej jako figura przydrożna w regionie radomskim. Interesującym obiektem jest krzyż drewniany z 1 poł. XX w. o charakterze ludowym z symbolami arma christi.

Obiekty wpisane do rejestru zabytków:

Figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej z 1884 r. oraz rzeźba Chrystusa na Krzyżu z 1893 r., usytuowane na placu kościelnym kościoła parafialnego p.w. św. Ap. Piotra i Andrzeja w Jedlińsku zostały wpisane do rejestru zabytków pod nr rej. **110/B/95** z dnia 16.02.1995 r.

Figura św. Wawrzyńca z 1752 r. usytuowana na skwerze przy placu rynkowym w pobliżu kościoła parafialnego w Jedlińsku, została wpisana do rejestru zabytków pod nr rej. **68/B/92** z dnia 09.11.1992 r.

Figura św. Floriana usytuowana przy ul. św. Wojciecha w Jedlińsku została wpisana do rejestru zabytków pod nr rej. **69/B/92** z dnia 16.11.1992 r.

Figura św. Jana Nepomucena, usytuowana nad rzeką Tymianką w Jedlińsku, została wpisana do rejestru zabytków pod nr rej. **67/B/92** z dnia 02.11.1992 r.

Kapliczka z figurą św. Nepomucena z XIX w., usytuowana w pobliżu wejścia na cmentarz parafialny we Wsoli została wpisana do rejestru zabytków pod nr rej. **111/B/95** z dnia 17.02.1995 r.

Kapliczki, krzyże i figury przydroże z terenu gminy Jedlińsk opisane są w opracowaniu „Perły i perełki architektury gminy Jedlińsk” B. Cieślak.

5.7. Zabytki ruchome

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ustawy z 23 lipca 2003 r., Dz. U. z 2020 r., poz. 282, ze zm.).

Na podstawie art. 10 ust. 1 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru „B”.

W kościele parafialnym p.w. Apostołów Piotra i Andrzeja w Jedlińsku znajdują się 84 zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków- nr rej. **89/B/94** z dnia 23.05.1994 r. (14 obiektów), nr rej. **66/B/92** z dnia 22.10.1992 r. (70 obiektów).

Świątynia Jedlińska posiada bogate wyposażenie i wystrój barokowy. Ołtarz główny, architektoniczny, polichromowany z bogato zdobionym tabernakulum i obrazem Chrystusa powołującego Piotra i Andrzeja, aut. Tadeusza Konicza, sprowadzonego przez bpa Załuskiego. Polichromia nastawy ołtarza i obramień okiennych w prezbiterium pochodzi z 2 poł. XVIII w. Ołtarz w kaplicy ptn. pochodzi z XVIII w, drugi w kaplicy pld. z XVII w. W świątyni znajduje się liczna grupa obrazów XVII- wiecznych (św. Roch, św. Jacek), chrzcielnica i z XVII w., detal architektoniczny z czasu odbudowy kościoła w 1752 r. (portal kamienny, kapitele, tablica inskrypcyjna na fasadzie, dekoracje elewacji wież). Organy jedlińskie zostały zbudowane w 1909 r. Na ścianach umieszczone są epitafia: Marcina Porczyńskiego, z 1800 r. Tekli z Krzywickich Kosickiej z 1815 r., Kajetana Rudawskiego z 1821 r. W świątyni zachował się znaczny zbiór dawnych naczyń i szat liturgicznych.

W kościele parafialnym p.w. Nawiedzenia NMP w Lisowie znajduje się 13 zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków- nr rej. **166/B/97** z dnia 26.08.1997 r.

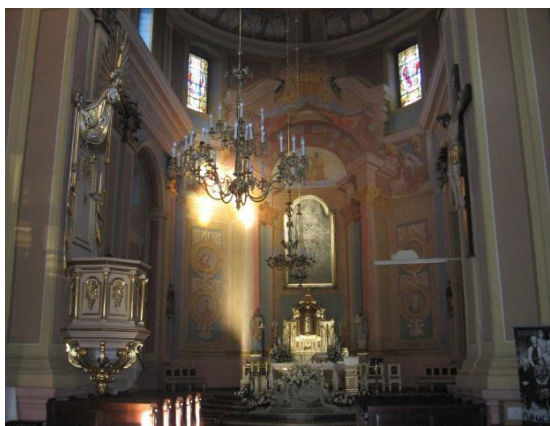
Wyposażenie kościoła pochodzi głównie z XVIII w. Najstarszym zabytkiem jest ornat brokatowy z XVI w. Cennymi obiektami są naczynia liturgiczne, rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego o cechach ludowych. Ołtarze powstały w po 1880 r.

W 2019 r. zidentyfikowano na terenie placu kościelnego kropielnicę w typie kielichowym datowaną wstępnie na XIV w.

W kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja we Wsoli znajdują się 43 zabytki ruchome wpisanych do rejestru zabytków- nr rej. **144/B/96** z dnia 09.05.1996 r. (organy z 1887 r.), nr rej. 61/B/92 z dnia 21.09.1992 r. (rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego z XV/XVI w.

- przechowywana jest w depozycie Muzeum Diecezjalnego w Sandomierzu), nr rej. **60/B/92** (41 obiektów).

Wnętrze kościoła p.w. Apostołów
Piotra i Andrzeja w Jedlińsku

Wnętrze kościoła p.w. św. Bartłomieja
we Wsoli

W świątyni znajduje się wiele rodzajów zabytków: obrazy rzeźby, naczynia liturgiczne, szaty, liturgiczne, meble, epitafia, feretrony, litografie. Większość z nich pochodzi z XIX w. Najstarszymi i najcenniejszymi obiektami są: obraz przedstawiający św. Bartłomieja z 2 poł. XVIII w., rzeźby św. Piotra i Pawła z XVIII w. oraz grupa ornatów barokowych. Na uwagę zasługują liczne i ozdobne epitafia min. Józefa Sołtyka z 1803 r.

Na terenie cmentarza przykościelnego znajdują się dwa nagrobki wpisane do rejestru zabytków (nr rej. j.w.): nagrobek Wojciecha Beliny Węgierskiego z figurą Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej oraz nagrobek NN w formie obelisku z herbem datowany na XIX w.

5.8. Zabytki archeologiczne

W obrębie gminy Jedlińsk w ramach realizacji programu prospekcji terenowej Archeologiczne Zdjęcie Polski zewidencjonowano łącznie 68 stanowisk archeologicznych (na podstawie Gminnej Ewidencji Zabytków i Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2017-2020 dla Gminy Jedlińsk). Szczegółowa lokalizacja stanowisk archeologicznych dostępna jest w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Delegatura Radom. Na terenie gminy brak stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków. Stanowiska archeologiczne na terenie gminy Jedlińsk posiadają zróżnicowany charakter i chronologię.

Najstarsze ślady osadnictwa pradziejowego na terenie gminy Jedlińsk pochodzą z epoki schyłkowego paleolitu i mezolitu. Pozostałości bytności grup ludzkich z tego okresu odnaleziono w miejscowościach Jedlińsk stan.1, Jezioro stan.1, Nowa Wola stan.1, Płasków stan. 2,3,4,5,6. Znaleźiska te reprezentowane są przez wyroby krzemienne i wiążą się z okresowymi obozowiskami społeczności kultury świderskiej i janisławickiej. Kolejny okres w pradziejach, gdzie zarejestrowano na tym terenie materialne relikty osadnicze związany jest

z epoką neolitu (Jedlanka stan.1,2, Jedlanka-Kępiny stan.1, Piastów-Poręba stan.1,Zawady Stare stan.1- kultura pucharów lejkowatych, Jeziorno stan.4 – kultura amfor kulistych, Klwaty stan.2) i epoką brązu (Jedlanka – Czarna Rola stan.1-kultura trzciniecka, Józefów stan.1,Klwaty stan.2, Piastów stan.1, Piastów stan.2-kultura łużycka, Piastów-Gózddek stan.6, Zawady Nowe stan.2- kultura mierzanowicka, Zawady Stare stan.1).

Krzemienne artefakty z terenu gm. Jedlińsk
(udostępnienie Muzeum im. J. Malczewskiego w Radomiu)

Niezwykle interesująco reprezentowany jest okres halszacki związany z wczesną epoką żelaza (Jankowice stan.2,4,5,6, Jankowice-Kolonia stan.1, Ludwików stan.3, Piastów-Gózddek stan.1,3,5,7) , a także z okresem rzymskim(Gutów-Bród stan.1, Jankowice stan.4, Ludwików stan.1,2). Okres średniowieczny związany jest głównie ze stanowiskami (Jankowice stan.1- dwór obronny na kopcu, Jankowice stan.4,5, Jankowice-Kolonia stan.2, Klwaty stan.2, Piaseczno stan.1, Płasków stan.1). Do znalezisk pochodzących z okresu nowożytnego, należą przede wszystkim stanowiska (Boża Wola stan.1, Jankowice stan.2, Jankowice 4,5,6, Jedlińsk stan.2, Klwaty stan.4, Wierzchowiny stan.1). Z literatury przedmiotu znane jest także sepulkralne stanowisko archeologiczne z miejscowości Wola Bierwiecka pochodzące z okresu wczesnego średniowiecza.

Stanowisko to zostało odkryte w okresie międzywojennym i związane jest z dość ciekawymi artefaktami pozyskanymi w czasie nieregularnych badań prowadzonych z upoważnienia Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Na terenie gminy Jedlińsk odnotować należy istnienie obiektu o tzw. własnej formie krajobrazowej:

Jankowice stan.1 AZP 72-66/46 – dwór obronny na kopcu

Wspomniane założenie w postaci kopca ziemnego znajduje się przy kościele parafialnym (od strony zachodniej) w Jankowicach. Obecnie ma kształt owalny zbliżony do prostokąta o łącznej powierzchni ok. 1 ha. Otoczone jest od północy i północnego wschodu mokrą fosą o szerokości od 7,5- 12 m. W trakcie sondażowych badań archeologicznych prowadzonych w latach 70 przez Pracownię Konserwacji Zabytków (PP PKZ) oddział w Łodzi, stwierdzono istnienie na omawianym terenie istnienia dworu obronnego wzniesionego w okresie późno średniowiecznym lub na początku okresu nowożytnego, przebudowywanego w wiekach późniejszych. W wieku XVIII stanowił część folwarku z założeniem parkowym.

5.9. Zabytki w zbiorach muzealnych

Na terenie gminy Jedlińsk prowadzi działalność Muzeum im. Witolda Gombrowicza we Wsoli (oddział Muzeum Literatury w Warszawie). Jest to typowe muzeum biograficzne poświęcone pisarzowi Witoldowi Gombrowiczowi. Placówka ta prezentuje zbiory dotyczące życia i twórczości pisarza. Realizuje także projekty o formie oświatowo-kulturalnej (koncerty, wieczory poetyckie, prelekcje literackie, promocje książek). Na wystawie zlokalizowanej w zabytkowym dworze z pocz. XX w. . można obejrzeć m.in. pamiątki związane z Witoldem Gombrowiczem w tym rzeczy osobiste takie jak krawaty, fajki, laski, okulary, wieczne pióro, maszynę do pisania czy elementy umeblowania.

Oprócz tego na ekspozycji zaprezentowano zbiór różnorodnej dokumentacji w tym autorskie listy, rękopisy i fotografie. W placówkach szkolnych w Bierwcach i Wsoli funkcjonują tzw. izby regionalne gromadzące zabytkowe eksponaty posiadające głównie charakter etnograficzno-historyczny.

Wymieniając zabytki w zbiorach muzealnych trzeba wspomnieć o eksponatach związanych z nieistniejącym obecnie Muzeum Ziemi Jedlińskiej im. ks. Jana Kłoczковского, założonym z inicjatywy Towarzystwa Miłośników Ziemi Jedlińskiej. Zbiory te przedstawiają interesującą kolekcję eksponatów dokumentujących materialną historię i kulturę Jedlińska, a także okolicznych miejscowości.

5.10. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne na terenie gminy Jedlińsk kształtuje się przede wszystkim wokół tradycji lokalnego święta Kusaków obchodzonych w ostatni wtorek karnawału przed środą popielcową. Kusakom nierozdzielnie towarzyszy obrzęd tzw. „ścięcia śmierci”. Unikalny w Polsce i Europie obrzęd ludowy, kultywowany najprawdopodobniej na pamiątkę

„prawa miecza”, które Jedlińsk otrzymał przy lokacji miasta. Pierwsza wzmianka o obrzędzie pojawiła się w 1860 r. w warszawskiej Gazecie Codziennej.

Był to przedruk listu księdza Jana Kłoczковского, ówczesnego proboszcza parafii w Jedlińsku, który opisuje zapustne widowisko. Początki tego zwyczaju kulturowego mają genezę o wiele wcześniejszą, sięgającą nawet okresu XVI lub XVII w. Zwyczaj ten utożsamia się czasami ze zjawiskiem niszczenia (ścinania, topienia bądź palenia kukieł uosabiających zimę). W czasie trwania obrzędu Kusaków organizowane są także występy zespołów i kapel ludowo-biesiadnych pochodzących z terenu gminy. Grupy te podtrzymują lokalną tradycję folklorystyczną, pielęgnując jednocześnie regionalną tożsamość. Ubogacają swymi występami różnego rodzaju imprezy kulturalne w tym wyżej omawianą, prezentując repertuar ludowych pieśni i przyśpiewek.

5.11. Miejsca Pamięci Narodowej

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020, poz. 282, z późn. zm.) podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Miejscem Pamięci Narodowej może być:

1/ grób lub cmentarz wojenny

2/ nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;

3) inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

W 2016 r. zlikwidowano Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Jej kompetencje przejął Instytut Pamięci Narodowej- Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa

Zadania biura polegają na:

- ❖ inicjowaniu opieki nad miejscami walk i męczeństwa oraz trwałego upamiętniania faktów, wydarzeń i postaci związanych z tymi miejscami;
- ❖ współdziałaniu w organizowaniu obchodów, uroczystości, przedsięwzięć wydawniczych i wystawienniczych;

- ❖ ocenianiu stanu opieki nad miejscami i trwałymi obiektami pamięci narodowej, w szczególności nad grobami i cmentarzami wojennymi oraz walk narodowowyzwoleńczych i cmentarzami ofiar totalitarnego terroru;
- ❖ opiniowaniu pod względem historycznym wniosków o trwałe upamiętnienie miejsc i wydarzeń historycznych;
- ❖ współdziałaniu ze środowiskami i organizacjami emigracyjnymi i polonijnymi oraz polskimi poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, w sprawowaniu opieki nad miejscami walk i męczeństwa Narodu Polskiego za granicą. Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej działa na podstawie art. 7 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2020 r., poz. 902).

Rada do Spraw Muzeów i Miejsc Pamięci Narodowej jest organem opiniodawczo-doradczym ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w sprawach zarządzania, finansowania oraz polityki kulturalnej w zakresie muzealnictwa oraz spraw związanych z miejscami pamięci narodowej, w tym pomnikami zagłady.

Wojewoda wydaje zezwolenie na remonty i stawienie nowych nagrobków na grobach wojennych w trybie art. 5 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. 2017, poz. 681).

➤ **Wykaz ważniejszych Miejsc Pamięci Narodowej na terenie gminy Jedlińsk :**

Jedlińsk- Krzyż drewniany na mogile ziemnej, 1809 r.

Usytuowany przy wjeździe w ul. Piaskową, przy skrócie drogi z Jedlińska w stronę Woli Gutowskiej. Zbiorowa mogiła żołnierzy poległych w bitwie pod Jedlińskiem w 1809 r.

Jedlińsk- Pomnik Armii Krajowej, k. XX w.

W centralnym miejscu placu rynkowego. Działka ewidencyjna nr 1031

Jedlińsk- Mogiła Żołnierza Wojska Polskiego (I) 1939 r. Działka ewidencyjna nr 904

We wschodniej części cmentarza parafialnego przy ul. Ogrodowej.

Jedlińsk- Mogiła Żołnierza Wojska Polskiego (II) 1939 r. Działka ewidencyjna nr 904

We wschodniej części cmentarza parafialnego przy ul. Ogrodowej.

Jedlińsk- Mogiła Żołnierza Wojska Polskiego (III) 1939 r. Działka ewidencyjna nr 904

We wschodniej części cmentarza parafialnego przy ul. Ogrodowej.

Romanów - Pomnik ku czci ofiar II wojny światowej, 2009 r. Działka ewidencyjna nr 613.

Na początku miejscowości od strony pld.-zach. Naprzeciwko posesji nr 4P.

Wsola - Mogiła Żołnierzy Wojska Polskiego, 1939 r. Działka ewidencyjna nr 263. Plac cmentarny przy drodze powiatowej . W pobliżu drogi krajowej nr 7 Radom – Warszawa.

5.12. Gminna Ewidencja Zabytków dla Gminy Jedlińsk

Zgodnie z art. 21 w/w ustawy podstawą opracowania programu opieki nad zabytkami jest gminna ewidencja zabytków. Według rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2019 r., poz. 1886). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Karta ewidencyjna zabytku zawiera dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia (adres), czas powstania, historię i opis wartości, stan zachowania oraz wskazanie właściciela i posiadacza zabytku.

Na podstawie nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. (Dz. U. 2010 r. nr 75 poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. (art. 7) określone zostały zabytki, które powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.

Są to zabytki nieruchome:

- wpisane do rejestru zabytków,
- znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki nieruchome wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zweryfikowana gminna ewidencja zabytków nie jest zamknięta i może być zwiększana zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Aktualnie w gminnej ewidencji zabytków znajduje się:

Kościóły	- 4
Dwory	- 4
Parki	- 5
Cmentarze	- 6
Kapliczki, krzyże, figury	- 58
Kaplice	- 2
Budynki folwarczne	- 4
Inne obiekty sakralne	- 5

W sumie: **88 obiektów**

W celu przeprowadzenia prac remontowych, wymagających pozwolenia na budowę (przebudowa dachu, rozbudowa budynku) przy zabytku znajdującym się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy wystąpić z wnioskiem do Starostwa Powiatowego w Radomiu. Pozwolenie na budowę zostanie wydane po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W przypadku prac nie wymagających pozwolenia na budowę właściciel zabytku gminnego zgłasza prace do starostwa powiatowego, które zostaną zaopiniowane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

6. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTEKÓW ORAZ RODZAJE ZAGROŻEŃ

Stan zachowania i zagospodarowania zabytków znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków w stosunku do poprzedniej weryfikacji w 2017 r. uległ zmianie:

- Trwa generalny remont kościoła parafialnego w Lisowie, który rozpoczął się w 2019 r.
- W 2019 r. wyremontowano barokową bramę w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Ap. Piotra i Andrzeja w Jedlińsku.

- Pogorszył się stan techniczny budynków wchodzących w skład zespołu dworsko-parkowego w Piastowie (dwór, wozownia, budynki XVIII- wiecznych lamusów).
- Sukcesywnej destrukcji ulega drewniany krzyż z miejscowości Bierwce z wrytymi atrybutami Męki Pańskiej.
- Podjęto w 2019 r. działania projektowe odnośnie parku w Bierwcach.
- Wyremontowano kapliczkę przydrożną w formie krzyża na cokole fundacji Romanowskich z 1942r. położoną przy drodze Jedlińsk-Płasków.

Trwający remont w kościele w Lisowie

Wyremontowana w 2019 r. brama kościelna w Jedlińsku

Zaniedbany park w Piastowie

W naigorszym stanie pozostają:

- Park dworski w Piastowie (wymaga kompleksowych prac pielęgnacyjnych i rewitalizacyjnych).
- Figura przedstawiająca św. Jana Nepomucena w Brodzie (pilnie wymaga przeprowadzenia kompleksowych prac konserwatorskich ze względu na silną korozję kamienia).
- Krzyż na cokole fundacji Szpotowiczów z 1928r. w Jedlińsku (wskazane prace konserwatorsko-remontowe).
- Krzyż na cokole fundacji Salewskich z 1885r. w Jedlińsku (wskazane prace konserwatorsko-remontowe).
- Figura Matki Boskiej w Brodzie pochodząca z II poł. XVIII w. (wskazane prace konserwatorsko-remontowe).
- Historyczne nagrobki zlokalizowane na cmentarzach parafialnych w Jedlińsku, Wsoli i Lisowie (wskazane prace konserwatorskie).

7. REALIZACJA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2017-2020

W poprzednich latach w gminie Jedlińsk przeprowadzono działania mające na celu poprawę stanu zachowania zabytków jak i wypromowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego:

- Od 2019 r. prowadzone są prace remontowe przy kościele w Lisowie m.in. przy wsparciu środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (dotacja w 2020 r.)
- W 2019 r. wyremontowano barokową bramę w zespole kościoła parafialnego p.w. św. Ap. Piotra i Andrzeja w Jedlińsku przy wsparciu środków finansowych Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków
- Wykonano infrastrukturę rekreacyjno-turystyczną w miejscowości Klwatka Szlachecka (2017 r.)

8. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego gminy została wykonana w oparciu o wizje lokalne w terenie, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów gminnych, dokumentacji konserwatorskiej znajdującej się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu i informacji uzyskanych w gminie.

Mocne Strony	Słabe Strony
Tereny nieprzekształcone, czyste powietrze, brak ciężkiego przemysłu. Dobre połączenia drogowe: droga ekspresowa nr 7 Gdańsk- Warszawa- Radom- Kraków. Sąsiedztwo dużego miasta (Radomia), ok. 10 km. Występowanie licznych szlaków turystycznych. Działalność Lokalnej Grupy Działania „Razem dla Radomki”. Duża liczba zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków oraz innych nieobjętych ochroną konserwatorską. Występowanie obiektów zabytkowych i historycznych o wartościach ponadregionalnych. Opieka społeczności lokalnych nad krzyżami i kapliczkami przydrożnymi. Funkcjonowanie placówki muzealnej (Muzeum Witolda Gombrowicza we Wsoli). Organizowanie regionalnej imprezy kulturalnej („Jedlińskie Kusaki”). Wydanie publikacji dot. historii gminy Jedlińsk i zabytków gminnych. Wykorzystywanie zewnętrznych środków finansowych odnośnie prac przy zabytkach lub rozwoju infrastruktury turystycznej (remont kościoła w Lisowie, remont bramy kościelnej w Jedlińsku, powstawanie infrastruktury rekreacyjno-turystycznej).	Brak oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków (objętych ochroną prawną). Brak gminnego narzędzia finansowania prac przy zabytkach. Występowanie wielu zabytków, będących w złym stanie zachowania (nagrobki, na cmentarzach, figury przydrożne, parki, zespół dworski w Piastowie). Brak ochrony konserwatorskiej odnośnie historycznego układu przestrzennego dawnego miasta Jedlińsk (brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego). Trudności administracyjne, prawne i finansowe w realizacji zadań zaplanowanych w gminnym programie opieki nad zabytkami na lata 2017-2020. Brak zbiorów społecznych na renowację zabytkowych nagrobków, zlokalizowanych na cmentarzach parafialnych w Jedlińsku, Wsoli i Lisowie.
Szanse	Zagrożenia

Zachowanie w jak najlepszym stanie zabytków znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, Zwiększenie ruchu turystycznego związanego z zabytkami, zlokalizowanymi na terenie gminy (głównie rowerowego). Poprawa infrastruktury turystycznej. Możliwość ubiegania się o środki zewnętrzne na projekty związane z kulturą i turystyką. Inicjowanie lokalnych działań na rzecz opieki nad zabytkami (np. stworzenie programu renowacji kapliczek, krzyży i figur przydrożnych). Dalszy wzrost świadomości kulturowej wśród mieszkańców gminy Jedlińsk. Zachowanie czystego środowiska przyrodniczego oraz wartościowego krajobrazu kulturowego gminy Jedlińsk. Uruchomienie własnych, dostosowanych do możliwości Gminy Jedlińsk, środków finansowych w celu dotowania pilnych prac konserwatorskich lub remontowych, Włączenie zagadnienia ochrony istniejącej zabudowy małomiasteczkowej do zapisów w przyszłych dokumentach gminnych w zakresie zagospodarowania przestrzennego.	Postępująca degradacja części zabytków. Brak działań remontowych i porządkowych związanych z brakiem środków finansowych własnych na realizację działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami Występowanie zagrożeń zewnętrznych: pożary, powodzie. Utrata części wartości przestrzennych zabudowy małomiasteczkowej Jedlińska.
---	---

**9. GMINA
lata 2021-2024**

Uwzględniając cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Gminie Jedlińsk sformułowane następujące priorytety w perspektywie wieloletniej, kierunki i działania w perspektywie 4 letniej.

Priorytet 1.

Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków i realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Kierunki	Działania
1. Aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków.	1. Włączanie do GEZ nowych obiektów zabytkowych, które zostaną uznane za wartościowe np. kapliczki, figury, krzyże przydrożne, obiekty architektury itp.
	2. Wyłączanie z GEZ w przypadku np. zniszczenia zabytku, utraty wartości zabytkowych i wydawanie stosownych uchwał w tych sprawach.
	3. Aktualizowanie stanu faktycznego dot. zachowania zabytków, form ochrony itp. oraz zamieszczania stosownych uwag na kartach adresowych.
	4. Przygotowywanie co dwa lata sprawozdań z realizacji GPOnZ.
2. Dostęp do informacji o zabytkach znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków.	1. Udostępnienie gminnej ewidencji zabytków np. w formie PDF na stronie urzędu gminy.

	2. Współpraca z Urzędem konserwatorskim i organem administracji architektoniczno-budowlanej w zakresie właściwego funkcjonowania GEZ w ramach istniejących przepisów prawa (uzgadnianie i opiniowanie prac przy zabytkach).
--	---

Priorytet 2

Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

Kierunki	Działania
1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	1. Dofinansowanie, w miarę możliwości finansowych gminy, najpilniejszych prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
	2. Zainicjowanie powstania programu ratowania najcenniejszych kapliczek, krzyży i figur przydrożnych z terenu gminy, będących istotnym elementem krajobrazu kulturowego gminy.
	3. Rozpoczęcie prac rewitalizacyjnych zabytkowego parku w Bierwcach.
	4. Bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej.
	5. Wnioskowanie do Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o objęcie ochroną prawną reliktywów założenia obronnego w miejscowości Jankowice.
2. Ochrona wartości przestrzennych.	1. Włączenie zagadnienia ochrony historycznego układu przestrzennego dawnego miasta Jedlińsk do dokumentów planistycznych i strategicznych

	2. Aktualizacja Studium Uwarunkowań Przestrzennych i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego.
	3. Ochrona osi widokowych w miejscowościach Wsola, Jedlińsk, Jankowice i Lisów.

Priorytet 3

Wspieranie turystyki w gminie Jedlińsk

Kierunki	Działania
1. Promowanie dziedzictwa kulturowego gminy.	1. Reaktywacja Muzeum Regionalnego im. Jana Kłockowskiego w Jedlińsku.
	2. Kontynuacja działań mających na celu zachowanie tradycji ludowych i obrzędów.
	3. Wydawanie i finansowanie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych turystyce kulturowej gminy.
	4. Wspieranie wydarzeń kulturalnych, odbywających się w Muzeum Witolda Gombrowicza we Wsoli.
2. Edukacja w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy.	1. Kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących i powstających organizacji społecznych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społecznością lokalnej.
	2. Organizowanie wycieczek szkolnych do miejsc historycznych w gminie. oraz uczestniczenie w projektach czy konkursach edukacyjnych, np organizowanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa lub MWKZ.

3. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby turystyczne.	1. Oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków- znakiem: obiekt chroniony prawnie - we współpracy ze Starostwem Powiatowym w Radomiu.
	2. Wprowadzenie dodatkowego oznakowania obiektów zabytkowych na drodze wojewódzkiej, w celu ułatwienia dojazdu do zabytków.
	3. Ustalenie z właścicielami najcenniejszych obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych (zespół pałacowo- parkowy we wsoli, Klwatach, kościoły parafialne w Jedlińsku, Lisowie, Jankowicach, Wsoli).
	4. Oznakowanie i przystosowanie pod względem bezpieczeństwa (we współpracy z gminą Jastrzębia i Starostwem Powiatowym w Radomiu) szlaku turystycznego po obiektach architektury militarnej z okresu II wojny światowej. Obecnie prowadzi tamtędy nieoznakowana trasa spacerowa Kruszyna PKP - Bierwce Szlacheckie - Bunkry - Sakinówka - Wierzchowiny - Kruszyna PKP.
	5. Kontynuowanie działań zmierzających do poprawy infrastruktury turystycznej w gminie.

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja założeń programowych, określonych w rozdziale siódmym, powinna być prowadzona przy pomocy następującego instrumentarium:

- ❑ instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych, m.in.: uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, powołanie parku kulturowego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy, wdrożenie uchwały krajobrazowej, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, itp.;
- ❑ instrumenty finansowe – finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje na remonty obiektów wpisanych do rejestru zabytków niebędących własnością gminy, dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków oraz włączonych do gminnej ewidencji zabytków;
- ❑ instrumenty koordynacji – realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w gminnej strategii i innych dokumentach, współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z innymi jednostkami samorządowymi, z powiatem i samorządem województwa, organizacjami wyznaniowymi oraz bezpośrednio z właścicielami zabytków;
- ❑ instrumenty społeczne – m.in. działania edukacyjne, promocyjne, współpraca z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, konsultacje z właścicielami obiektów zabytkowych;
- ❑ instrumenty kontrolne – aktualizacja gminnej ewidencji zabytków, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sporządzanie sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami oraz aktualizacja przedmiotowego dokumentu wynikająca z czteroletniego okresu jego obowiązywania.

11. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wymóg prowadzenia kontroli realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Jedlińsk wynika wprost z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z tym dokumentem Wójt Gminy Jedlińsk ma obowiązek sporządzać sprawozdania z realizacji programu oraz przedstawić go radzie gminy. Sprawozdanie to powinno być przedstawione również wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

W celu dokonania oceny gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Jedlińsk niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku (wpisanego do rejestru zabytków) wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku (art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Jednocześnie w/w ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach (art. 74):

❖ ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Program „Ochrona Zabytków”. Można starać się o przyznanie środków finansowych następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).

❖ wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskana dotacja może być przyznana na :

- Sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
 - Przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
 - Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
 - Opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
 - Wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
 - Sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
 - Zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
 - Stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie
- w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

- Odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- Odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- Odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- Modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- Wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- Uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- Działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- Zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- Zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 r., poz. 1674).

Inne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- Środki własne gminy - zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na następujących stronach internetowych: Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach:

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków www.mwz.pl (dotacje)

Informacje dotyczące programów Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego www.gov.pl > [w e b](#) > [k u l t u r a](#) > [m k i d n](#) > [p r o g r a m y](#)

Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne”
www.rpo.mazovia.gov.pl

Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych”
www.funduszngo.pl

Informacje dotyczące przyznawania dotacji przez Instytut Pamięci Narodowej
<https://ipn.gov.pl/pl/upamietnianie/groby-weteranow-walk-o/dotacje-i-swiadczenia/64096,Dotacje-i-swiadczenia.html>

Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego www.mazovia.pl

Informacje o dotacjach na zabytki znajdujących się w GEZ można uzyskać w Lokalnej Grupie Działania „Razem dla Radomki”.

13. LITERATURA I STRONY INTERNETOWE

Cieślak B., Perły i perełki architektury gminy Jedlińsk, Jedlińsk 2009

Dunin –Borkowski J.S., Spis nazw szlachty polskiej, Lwów 1887

Gloger Z., Geografia historyczna ziem dawnej Polski, Kraków 1903

Jedlińsk i okolice: w fotografii Piotra Skrzypczaka, Radom 2010

Katalog zabytków sztuki w Polsce , t. III, red. J. Z. Łoziński , B. Wolff, z.10 , Warszawa 1961

Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988

Krzepela J., Małopolskie rody ziemiańskie , Kraków 1928

Libicki P., Dwory i pałace wiejskie na Mazowszu , Poznań 2009

Nierychlewska A., Budownictwo obronne w powiecie radomskim w okresie od XIII do XVIII wieku, Radom 2002

Piątkowski S., Dzieje najdawniejsze (do XV wieku) w: Jedlińsk. Monografia historyczna miejscowości i jej okolic, Jedlińsk 2012

Pół wieku Parafii Bierwce, red. Ks. Piotr Turzyński, Bierwce 2007

Radomskie- alfabet wykopalisk. Przewodnik archeologiczny, red. M. Cieślak-Kopyt i in. Radom, 2004

Osiej D. , Jedlińskie wędrówki, Radom 2014

Rogała C. , Olszewski M., Parafia Jankowice, Jankowice 2005

Rosiński S., Jedlińsk- okruchy historii. Jedlińskie Kusaki, Jedlińsk 2006

Rosiński S., Bitwa Jedlińska 11 czerwca 1809 roku, Jedlińsk 2009

Słownik Królestwa Polskiego i innych ziem słowiańskich, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski i in., Warszawa 1880-1902Radom 1911

Turystyczne Szlaki Rowerowe, Małgorzata Pyrka, Dariusz Mariusz Zając, Radom 2004

Wiśniewski J. Dekanat radomski,

Strony internetowe:

www.dwory.cal.pl

www.ck.jedlinsk.pl

www.razemdlaradomki.pl

www.muzeumliteratury.pl

www.wikipedia.org

www.jedlinskparafia.pl

www.jedlinsk.pl

www.jedlinskparafia.pl

www.radomka.pl

[http://www.radom.pl/data/other/okolice radomia - piesze wycieczki turys.pdf](http://www.radom.pl/data/other/okolice_radomia_-_piesze_wycieczki_turys.pdf)

Załącznik nr 1

Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Gminy Jedlińsk (po weryfikacji terenowej we wrześniu 2020 r.)

GEZ Lp.	Miejsce	Obiekt, czas powstania	Nr. ewid. dział	Uwagi
1.	Bierwce 47	Park podworski, 3 ćw. XIX w.	737	W sąsiedztwie Podstawowej w Bierwcach. :SLBROHMHEWUDEWNYZD? 757 z 18.12.1957 r.
2.	Bierwce	Krzyż na cokoł J. Bednarskiego, 1895 r.	779	Na posesji o nr 129.
3.	Bierwce	Kapliczka fundacji E i A. Konopków 1924-1927r.	895	Na posesji nr 95. (w centrum mie
4.	Bierwce	Krzyż drewni 1 ćw. XX w.	800	Około 400 m na drogi gminnej miejscowość.
5.	Bierwiecka Wola	Figura Matki Boskiej fundacji J. i 1939r.	171/2	W pobliżu pos
*6.	Bierwiecka Wola	Krzyż na cok 1901 r.	137/2	Na południe od przy drodze asfaltowej.

7.	Bierwiecka Wola	Krzyż na fundacji F. i Sz. Ża 1893 r.	353 352	W centrum wsi na drog. W pobliżu
8.	Bród	Figura Matki Boskiej fundacji W. i T. Lutek, 1874 r.	9/1	Na posesji nr 14. (w centrum mie
9.	Bród	Figura św. Nepomucena a fundacji Piekarskich, 1909 r.	395	W pobliżu pose przysiół-Mły Bród rzeką Radomk
10.	Godzisz	Kapliczka, 1950 r.	313	W centrum miej
11.	Gutów	Krzyż na cok 1901 r.	53	Przy posesji nr 17.
12.	Gutów	Kapliczka fundacji K. i M. Molendów, 1942 r.	133/4	W pobliżu pos
13.	Jankowice 15	Kościół p.w. ś 1782-1787 r.	501	W centrum miej : SL BRDHMHVUDEMNYZD 487/A/57 z 23.03.1957 r., 387/A/67 z 21.06.1967 r., 72/A z 09.03.1981 r.

14.	Jankowice 15	Dzwonnica bramna, murowana (cegłana), poł. w. XIX	501	Przy kościele
15.	Jankowice 15	Krzyż na cok pocz. XX w.	501	Na placu przy k
16.	Jankowice	Figura św. Jana XIX w.	504/2	Na tyłach ple p. w. św. Mi k
17.	Jankowice	Krzyż na cok 1901 r.	530	W centrum miejs rozstaju dróg. nr 3.
18.	Jankowice	Cmentarz rzymsko-katolicki wraz z ogrodzeniem, 2 poł. XIX	545	Po lewej stronie Jankowice. Ok. 250 m od pierwszych miejscowości J : SLB RD HM H W U DE N Y Z decyzja MWKZ nr 32/2018
19.	Jankowice	Kaplica cmentarna, p o XIX w.	545	Po lewej stronie Jankowice. Na cmentarzu parafialnym. Wpis do rejestru DENYZ decyzja MWKZ nr 32/2018
20.	Jankowice	Krzyż na cok o l J. i Z. Jackowskich, 1927 r.	618/4	W pobliżu pos Po prawej stronie drogi Jankowice-Suków.
21.	Jankowice	Krzyż na kamie 1949 r.	507	Przy skrócie z w kierunku k

22.	Jedlanka 10	Dwór murowany 1 ćw. XX w.	426/23	Budynek na teren Domu Pomocy Społecznej
23.	Jedlanka 10	Park dworski, 1 poł. XVII w.	426/23	Nr rej. zab. 758 z 18.12.1957 r., 351/A/86 z 24.10.1986 r. Park znajduje się ośrodka Domu Społecznej
24.	Jedlanka	Krzyż na cokoł L. i K. Walc 1905 r.	289/2	Przy skrzyżowaniu W pobliżu posesji
25.	Jedlanka	Kapliczka filara arkadową, XVIII - XIX w.	426/21	W pobliżu posesji
26.	Jedlanka	Kapliczka, 2 ćw. XX w.	535	W pasie drogowym posesji nr 14 i 39.
27.	Jedlanka	Kapliczka, 2 ćw. XX w.	206/1 534/1	Przy posesji nr 55 B.
28.	Jedlińsk	Kościół p.w. św. i Andrzeja, 1645 r., 1752 r.	1094	ul. św. Wojciecha Nr rej. zab.: 216 z 3.10.1956 r., 383 z 21.06.1967r. oraz 75/A z 09.03.1981r.
29.	Jedlińsk	Brama kościoła 2 poł. XVII w.	1094	ul. św. Wojciecha Nr rej. zab.: 216 z 3.10.1956 r., 383 z 21.06.1967r. oraz 75/A z 09.03.1981r.

30.	J e d l i ń s	Dzwonnica murowana, 1645 r.	1094	u l . ś w . W o j c Nr rej. zab.: 216 z 3.10.1956 r., 383 z 21.06.1967r. oraz 75/A z 09.03.1981r.
31.	J e d l i ń s	Plebania, 4 ć w . w . X I X	1086/3	u l . ś w . W o j c W p o b l i ż u k o ś c i
32.	J e d l i ń s	Figura Matki Boskiej fundacji M. F. Wolskich, 1884 r.	1094	u l . ś w . W o j c N a p l a c u k o ś c Nr rej. zab. 110/B/95 z 16.02.1995 r.
33.	J e d l i ń s	K r z y ż n a c o k o l M. Wolskiej, 1893 r.	1094	u l . ś w . W o j c N a p l a c u p r z y k Nr rej. zab.: 110/B/95 z 16.02.1995 r.
34.	J e d l i ń s	F i g u r a ś w . W a w r k s . B p a S t a n i Z a ł u s k i e g o , 1752 r.	1030	N a s k w e r z e p r z y p l a c u r y n k o w y m w p o b parafialnego. Nr rej. zab.: 68/B/92 z 09.11.1992 r.
35.	J e d l i ń s	Figura Matki Boskiej Bolesnej fundacji P. i M. Kosteckich, 1920 r.	1118/2	P r z y s k r z y ż o w a Wojciecha i Wareckiej. W p o b l i ż u u p o s ś w . W o j c i e c h

36.	J e d l i ń s	Figura św. Flor Bpa Stanisława 1752 r.	1114	Przy ul. św. nieopodal posesji nr 36 Nr rej. zab.: 69/B/92 z 16.11.1992 r.
37.	J e d l i ń s	Figura św. Jana fundacji ks. B A. Załuskie 1752 r.	902/10	Nieopodal rz. Tymianki. W pobliżu sączka ul. Wądrocką Konopniaków Szkoły Gimnaz P. Gołębowski Nr rej. zab.: 67/B/92 z 02.11.1992 r.
38.	J e d l i ń s	Krzyż na cokół J. i M. Szpotowicz, 1928 r.	54/2	Przy posesji na ul. Lipowej 1. Krzyż odwrócon drogi nr 7.
39.	J e d l i ń s	Krzyż na cokół K. i J. Salewskich, 1885 r.	369/2	W pasie drogowym przy ul. Energetyk Naprzeciwko stacji transformatorowej. W pobliżu pos
40.	J e d l i ń s	Krzyż na cokół Romanowskich, 1942 r.	316	Po prawej stronie Płasków.
41.	J e d l i ń s	Cmentarz rzymsko-katolicki , 1798 r.	904	Lokalizacja przy ul. Ogrodowej. Nr rej. zab.: 469/A z 05.11.1991r.
42.	J e z i o r n o	Kapliczka, 1939 r.	151	Przy posesji nr 12.
43.	K a m i ń s k	Kapliczka, 1 ćw. XX w.	302/5 215	Przy wjeździe d strony Piastowa, ok. 50 m od zabudowań.

44.	Klwaty	Dwór m u r o w a n 1 ć w. XX w.	566/30	Posesja nr 37.
45.	Klwaty	Park dworski, XIX w.	566/15 566/7 566/30	W o b r ę b i e p o s Nr rej. zab : 747 z 19.12.1957r.
46.	Klwaty	K r z y ż n a c o k 1931 r.	197	Przy posesji nr 47.
47.	L i s ó w	K o ś c i ó ł p . w . N N.M.P., 1879-1881 r.	169	W c e n t r u m m i e j Nr rej. zab : 241/A/84 z 23.02.1984r.
48.	L i s ó w	Cmentarz rzymsko-katolicki, 1873 r.	352	N a p ó ł n o c o d Nr rej. zab : A-128 z 16.12.2014r.
49.	L i s ó w	Figura Jezusa Chrystusa, 1904 r.	169	P r z y s k r ę c i d r o g i d o k o ś c i o ł a p o p r Naprzeciwko posesji nr 42.
50.	L i s ó w	Figura Matki Boskiej, 1894 r.	359	P r z y s k r ę c i e z k o ś c i o ł a p o l e Naprzeciwko posesji nr 42.

51.	L i s ó w	Figura Ch r y s t u s a 1934 r.	428/4	Wewschodniej miejscowości odc kolejowych. W pobliżu pos
52.	L i s ó w	Kapliczka kamienna, 1915 r.	409/1	W centrum wsi. Na posesji nr 15.
53.	L u d w i k ó	Figura Matki Boskiej, 1911 r.	210/1	Na początku mi e strony wschodniej. Na posesji nr 10 A.
54.	L u d w i k ó	K r z y ż n a c o k 1901 r.	111/1	Na końcu mi e j s strony zachodniej. W pobliżu pos
55.	M o k r o s ę	Kapliczka segmentowa 1 ć w. XX w.	2	Po prawej stronie drogi M o k r o s ę Czyżówka. W po sołectwa od str W pobliżu pos
56.	M o k r o s ę	Kapliczka segmentowa, 1 ć w. XX w.	94/3	Po lewej stroni- Czyżówka. W po nr 37.
57.	M o k r o s ę	Kapliczka murowana, 2 ć w. XX w.	108/1	Po lewej stroni- Czyżówka. W po nr 17.
58.	M o k r o s ę	Kapliczka segmentowa, 2 ć w. XX w.	121/8	Na początku mi Po lewej stroni- Czyżówka. Naprz nr 4.

59.	Narty	Krzyż na cokole L. i E. Rajkowskich, 1912 r.	29/1	Na początku między strony zachodniej, po prawej stronie. Przy posesji nr 2.
60.	Nowe Zawady	Figura Matki Boskiej fundacji J. i A. Świątkowskich 1888 r.	268/1	Na początku między od strony miejscowości . W sąsiedztwie
61.	Nowe Zawady	Kapliczka murowana, 2 ćw. XX w.	108/6	Przy posesji nr 4 E.
62.	Piaseczno	Cmentarz rzymsko-katolicki, XIX w.	148	W centrum miejscowości Po lewej stronie drogi Piaseczno-Lisów. Naprzeciwko posesji nr 24.
63.	Piaseczno	Kaplica cmentarna XIX w.	148	W centrum miejscowości Po lewej stronie drogi Piaseczno-Lisów. Naprzeciwko posesji nr 24.
64.	Piaseczno	Kapliczka kamienna, 1909 r.	201	W centrum miejscowości Przed posesją
65.	Piaseczno	Kapliczka kamienna, 1909 r.	117	Na początku między od strony Jedli stronie. W pobliżu
66.	Piastów	Dwór, 2 poł. XIX w.	614/5	Posesja nr 115. drogi powiatowej w kierunku stawów rybnych Nr rej. zab.: 804/A z 28.10.1972r oraz 138/A z 15.03.1982 r.

67.	P i a s t ó w	L a m u s (I) , 2 p o	614/5	P o s e s j a n r 1 1 5 . drogi powiatowej w kierunku s t a w ó w r y b n y Nr rej. zab.: 804/A z 28.10.1972r oraz 138/A z 15.03.1982 r.
68.	P i a s t ó w	L a m u s (I I) , 2 p o	614/5	P o s e s j a n r 1 1 5 . drogi powiatowej w kierunku s t a w ó w r y b n y Nr rej. zab.: 804/A z 28.10.1972r. oraz 138/A z 15.03.1982 r.
69.	P i a s t ó w	Oficyna dworska, XIX w.	614/5	P o s e s j a n r 1 1 5 . drogi powiatowej w kierunku s t a w ó w r y b n y Nr rej. zab.: 804/A z 28.10.1972r oraz 138/A z 15.03.1982 r.
70.	P i a s t ó w	Wozownia, XIX w.	614/5	P o s e s j a n r 1 1 5 . drogi powiatowej w kierunku s t a w ó w r y b n y Nr rej. zab.: 804/A z 28.10.1972r oraz 138/A z 15.03.1982 r.
71.	P i a s t ó w	P a r k d w o r s k i ,	611/44 614/5	P o s e s j a n r 1 1 5 . drogi powiatowej w kierunku s t a w ó w r y b n y Nr rej. zab.: 751/A z 19.12.1957r oraz 333/A z 07.05.1986 r.

72.	P i a s t ó w	K r z y ż n a c o k 1 9 1 4 r . w y k . H e	279/1	P r z y s k r z y ż o w powiatowej i gminnej (w k i e r u n k u G K a m i ń s k a) .
73.	P i a s t ó w	F i g u r a ś w . J a n a XIX / XX w.	451/1	Przy posesji nr 31.
74.	P ł a s k ó w	Kapliczka kamienna fundacji W. W e s o ł o w s k i 1907 r.	312/10	W c e n t r u m m i e j Przyskrzyżowani
75.	P ł a s k ó w	Kapliczka kamienna fundacji M.i M. Prasek, 1906 r.	408	P r z y d r o d z e P Moczydle.
76.	P ł a s k ó w	Kapliczka fundacji S. Romanowskiego, 1 ć w . X X w .	245	P r z y p o s e s j i n r d o m i e j s c s t r o n y ś c Jedlanki.
77.	R o m a n ó w	K r z y ż n a c o k o l	558/6	N a p o c z ą t k u m i e s t r o n - z a c h p r z y p o s e s j i nr 4P.
78.	W i e l o g ó	F i g u r a ś w . T 1 ć w . X X w .	608/3	Przy ul. Warszawskiej 60. Po prawej stronie drogi nr 7 Radom – Warszawa.

79.	Wielogórze	Krzyż na cokole 1918 r. wyk. Staniszewski, Radom	580/3	Przy ul. Warszawskiej . Po prawej stronie drogi krajowej nr 7 Radom – Warszawa.
80.	Wierzchowiny	Krzyż na cokole Grzegorzewski 1930 r.	267/1	W centrum wsi, przy skrzyżowaniu Przy posesji nr 30.
81.	Wsola	Kościół p. w. św. 1930 r.	312	Na placu kościoła krajowej nr 7 Radom- Warszawa. Przy Nr rej. zab.: 279/A z 20.02.1985r.
82.	Wsola	Plebania murowana, 2 ćw. XX w.	313/2	Przy ul. Leśnej
83.	Wsola	Cmentarz rzymsko-katolicki, 1 poł. XIX	263	. W pobliżu drogi Warszawa. Przy ul. Spokojnej.
84.	Wsola	Cmentarz przykościelny XIX w.	312	Na placu przykościelnym we wschodniej części prezbiterium Przy ul. Leśnej
85.	Wsola	Kapliczka murowana, ok.1930 r.	313/2	Na placu przed terenem parkingu.

86.	Wsola	Kapliczka z figurą św. Nepomucena, XIX w.	264	Na placu przed cmentarzem rzymsko-katolickim. Przy ul. Spokojnej. Nr rej. zab. 111/B/95 z 17.02.1995 r.
87.	Wsola	Pałac murywa 1914 r.	316/27	W pobliżu drogi Radom-Warszawa po prawej stronie. Przy ul. Gombrowicza 1 Nr rej. zab. 845/A z 18.02.1975r., 207/A/83 z 14.04.1983r.
88.	Wsola	Park pałacowy 1 ćw. XX w.	315/4, 315/8, 314/2, 316/27, 315/7, 316/27	W pobliżu drogi Radom-Warszawa po prawej stronie. Przy ul. Gombrowicza 1 Nr rej. zab. 845/A z 18.02.1975r., 207/A/83 z 14.04.1983r.

Załącznik nr 2

Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Gminy Jedlińsk

(na podstawie weryfikacji prowadzonej w ramach Gminnej Ewidencji Zabytków gminy Jedlińsk)

L.p.	Miejscowość	Numer stanowiska w obrębie miejscowości	Obszar AZP i numer stanowiska archeologicznego w obrębie obszaru	Funkcja	Chronologia
1.	Biały Ług	1	AZP 71-67/3	ślad osadnictwa	epoka kamienia – okres średniowieczny,
2.	Bierwce Szlacheckie	1	AZP 70-68/7	ślad osadnictwa	okres nowożytny XVII-XVIII w.
3.	Boża Wola	1	AZP 70-68/14	zagroda wiejska ślad osadnictwa	okres nowożytny XVII-XVIII w. okres nowożytny XIX-XX w.
4.	Boża Wola	2	AZP 70-68/15	ślad osadnictwa	okres rzymski kultura przeworska
5.	Gutów	1	AZP 72-67/5	Ślad osadnictwa	epoka brązu

6.	Gutów- Bród	1	AZP 72-67/1	osada	okres rzymski kultura przeworska
7.	Górna Wola	1	AZP 72-66/42	śląd osadnictwa	okres pradziejowy
8.	Górna Wola Marianki	1	AZP 72-66/53	śląd osadnictwa	okres staropolski XVI-XVII w.
9.	Jankowice	1	AZP 72-66/46	Dwór obronny na kopcu	późne średniowiecze
10.	Jankowice	2	AZP 72-66/47	osada osada jednodworcza	epoka żelaza Halsztadt D kultura łużycka okres staropolski okres nowożytny XV-XVI w.
11.	Jankowice	3	AZP 72-66/39	osada osada wiejska	kultura nieokreślona okres średniowieczny okres nowożytny

12.	Jankowice	4	AZP 72-66/40	osada	okres halsztacki
				osada	wczesny okres lateński
				osada wiejska	okres średniowieczny XII w. – XIV w. okres średniowieczny okres nowożytny (XIII-XVIII w.)
13.	Jankowice	5	AZP 72-66/41	znalezisko luźne	epoka kamienia
				osada	kultura grobów kloszowych okres halsztacki
				osada jednodworcza	wczesny okres lateński okres późno średniowieczny okres nowożytny

14.	Jankowice	6	AZP 72-66/48	osada osada jednodworcza	okres halsztacki D kultura łużycka okres staropolski XV-XVI w.
15.	Jankowice- Kolonia	1	AZP 72-66/49	znalezisko luźne osada	epoka kamienia okres halsztacki D kultura łużycka
16.	Jankowice- Kolonia	2	AZP 72-66/50	osada ślad osadnictwa	okres rzymski kultura przeworska okres nowożytny XVI-XVIII w.
17.	Jedlanka	1	AZP 71-67/8	ślad osadnictwa	epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
18.	Jedlanka	2	AZP 71-67/9	ślad osadnictwa	epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
19.	Jedlanka	3	AZP 71-67/25	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	epoka kamienia późne średniowiecze,

20.	Jedlanka- Czarna Rola	1	AZP 71-67/11	osada ślad osadnictwa	wczesna epoka brązu kultura trzciniecka okres nowożytny XIX w.
21.	Jedlanka- Kępiny	1	AZP 71-67/7	ślad osadnictwa	epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
22.	Jedlińsk	1	AZP 71-67/15	obozowisko obozowisko	paleolit schyłkowy kultura świderska mezolit kultura janisławicka
23.	Jedlińsk	2	AZP 71-67/16	ślad osadnictwa osada	epoka kamienia okres nowożytny
24.	Jeziorno	1	AZP 70-68/3	ślad osadnictwa ślad osadnictwa	paleolit schyłkowy kultura świderska okres nowożytny
25.				ślad	okres mezolitu

	Jeziorno	2	AZP 70-68/2	osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa wieś	starożytność wczesne średniowiecze okres nowożytny XVI w.
26.	Jeziorno	3	AZP 70-68/5	ślad osadnictwa	okres rzymski
27.	Jeziorno	4	AZP 70-68/6	ślad osadnictwa ślad osadnictwa ślad osadnictwa	okres neolitu kultura amfor kulistych okres późno średniowieczny okres nowożytny XVII w.
28.	Józefów	1	AZP 71-67/4	cmentarzysko	epoka brązu
29.	Józefów	2	AZP 71-67/28	ślad osadnictwa ślad	mezolit

				osadnictwa	nieokreślona
30.	Józefówek	1	AZP 70-68/9	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	starożytność okres nowożytny XVIII w.
31.	Klwaty	1	AZP 73-67/1	śląd osadnictwa	epoka kamienia- wczesna epoka brązu
32.	Klwaty	2	AZP 73-67/7	osada osada osada osada	okres neolitu wczesna epoka brązu wczesne średniowiecze okres nowożytny
33.	Klwaty	3	AZP 73-67/8	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia okres nowożytny XVII-XVIII w.
34.	Klwaty	4	AZP 73-67/9	osada	okres nowożytny XVII-XIX w
35.				śląd osadnictwa	wczesna epoka brązu

	Klwaty	5	AZP 73-67/10	śląd osadnictwa	okres nowożytny XVII-XIX w.
36.	Lisów	1	AZP 72-68/1	śląd osadnictwa	kultura grobów kloszowych kultura łużycka epoka brązu- wczesna epoka żelaza
37.	Ludwików	1	AZP 72-66/43	osada	okres rzymski kultura przeworska
38.	Ludwików	2	AZP 72-66/44	osada	okres rzymski kultura przeworska
39.	Ludwików	3	AZP 72-66/45	osada	kultura grobów kloszowych kultura łużycka okres halszacki D
40.	Nowa Wola	1	AZP 71-67/23	obozowisko	paleolit schyłkowy- mezolit kultura świderska
41.	Nowa Wola	2	AZP 71-67/24	śląd osadnictwa	paleolit schyłkowy
42.					

	Piaseczno	1	AZP 72-68/2	osada	okres późnego średniowiecza
43.	Piaseczno	1	AZP 72-67/2	osada	nieokreślona
44.	Piastów	1	AZP 72-67/12	śląd osadnictwa osada	okres neolitu-kultura pucharów lejkowatych epoka brązu
45.	Piastów	2	AZP 72-67/13	osada	epoka brązu kultura łużycka
46.	Piastów- Gózek	1	AZP 72-67/3	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza kultura grobów kloszowych
47.	Piastów- Gózek	2	AZP 72-67/4	brak określenia	epoka brązu
48.	Piastów- Gózek	3	AZP 72-67/6	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza kultura grobów kloszowych
49.	Piastów- Gózek	4	AZP 72-67/7	śląd osadnictwa	epoka brązu

50.	Piastów-Gózek	5	AZP 72-67/8	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza kultura grobów kloszowych
51.	Piastów-Gózek	6	AZP 72-67/9	osada	epoka brązu
52.	Piastów-Gózek	7	AZP 72-67/10	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza kultura grobów kloszowych
53.	Piastów-Poręba	1	AZP 72-67/11	osada	epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
54.	Płasków	1	AZP 71-67/17	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	epoka kamienia późne średniowiecze okres nowożytny
55.	Płasków	2	AZP 71-67/18	obozowisko śląd osadnictwa	mezolit kultura janisławicka średniowiecze

56.	Płasków	3	AZP 71-67/19	obozowisko	epoka mezolitu
57.	Płasków	4	AZP 71-67/20	obozowisko	paleolit schyłkowy- mezolit
58.	Płasków	5	AZP 71-67/21	obozowisko obozowisko	paleolit schyłkowy- mezolit kultura świderska
59.	Płasków	6	AZP 71-67/22	obozowisko	paleolit schyłkowy- mezolit
60.	Wielogóra	1	AZP 73-67/4	osada	epoka kamienia neolit
61.	Wierzchowiny	1	AZP 70-68/8	śląd osadnictwa wieś	wczesne średniowiecze okres nowożytny XVI-XVII w.
62.	Zawady Nowe - Borki	3	AZP 71-67/27	śląd osadnictwa	II okres epoki brązu kultura trzciniecka
63.	Zawady Nowe - Dąbrowa	1	AZP 71-67/30	kurhan	brak danych– okres nowożytny

64.	Zawady Nowe - ług	4	AZP 71-67/29	ślad osadnictwa	okres średniowieczny
65.	Zawady Nowe	1	AZP 71-67/5	skarb monet	nieokreślona
66.	Zawady Nowe	2	AZP 71-67/26	osada	I okres epoki brązu kultura mierzanowicka
67.	Zawady Stare	1	AZP 71-67/1	osada cmentarzysko	okres neolitu kultura pucharów lejkowatych epoka brązu kultura łużycka
68.	Zawady Stare	1	AZP 72-67/2	cmentarzysko	brak danych